

Ministerie van
Welzijn,
Volksgezondheid en
Cultuur

Directoraat-Generaal
Culturele Zaken

90-010₂

Boekmanstichting-Bibliotheek
Herengracht 415 - 1017 BP Amsterdam
Tel. 243739

Nederlands Cultuurbeleid en Europese Eenwording

Letteren

drs. J. Honout

Studie verricht in
opdracht van het
ministerie van Welzijn,
Volksgezondheid en Cultuur,
Directoraat-Generaal
Culturele Zaken

Gebruik van de B-gevoelingsmeter
in de praktijk - 1917 B - Amsterdam
1917 B - 1917 B

I N H O U D S O P G A V E

1.	INLEIDING	5
2.	VERONDERSTELLINGEN	7
2.1.	Marktvergroting	7
2.2.	Vaste boekenprijs	10
2.3.	BTW-tarief	15
2.4.	Non-discriminatie en taal	16
2.5.	Een communautair boekenbeleid	19
3.	EEN SCENARIO VOOR HET LITERAIRE BOEKENVAK	21
3.1.	Auteurs	21
3.2.	Uitgevers	23
3.3.	Distributie, in- en uitvoer	27
3.4.	Boekhandel	34
3.5.	Bibliotheken	38
3.6.	Lezers	41

*****

1. INLEIDING

"1992, Europa zonder grenzen", klinkt het hoopvol. Maar zoals zovele laat ook deze slogan geen ruimte voor nuances. De kreet slaat immers slechts op een - weliswaar substantieel - gedeelte van Europa en heeft uitsluitend betrekking op de onderlinge landsgrenzen. Andersoortige binnengrenzen laten zich niet zo gemakkelijk door in een toestand van euroforie geplaatste handtekeningen slechten. Natuurlijke barrières, zoals rivieren, bergketens en zelfs zeeën kunnen met bruggen, viaducten en chunnels worden overwonnen. Culturele scheidslijnen laten zich echter door middel van dergelijke kunstwerken niet uitvlakken. Taalgrenzen zijn bij uitstek hardnekkig. Ondanks dat men vrijwel overal in Nederland naar de zelfde radio- en TV-programma's kijkt en luistert en ondanks een fijnvertakt wegen- en spoorwegnet, hoef je op zondagmiddag maar een paar kilometer richting platteland te fietsen om een beduidend anders klinkend Nederlands te horen dan in de ongetwijfeld keurige stadse straat, waar ongetwijfeld overwegend Algemeen Beschaafd wordt gesproken, en waar je zojuist nog je band oppompte.

Maar ook wanneer streekdialecten tot de eigen taal worden gerekend, is het voldoende om de Afsluitdijk te trotseren en je merkt dat er binnen de krappe Nederlandse grenzen een complete tweede taal wordt geschreven en gesproken, terwijl de Nederlandse binnengrenzen toch al in 1815 zijn verdwenen. Dat talen zich niet al te veel van staatkundige lijnen op de kaart aantrekken, hoeft gelukkig niet alleen maar te worden geïllustreerd aan de hand van fossiel Nederlands zoals in Zuid-Afrika wordt gesproken. Dat roept maar vervelende gevoelens van gêne op. Binnen de Europese Gemeenschap liggen de voorbeelden voor het aanwijzen. Alleen al in België bestaan drie officiële talen die ook elders in dat gedeelte van Europa die status genieten. Ondanks de staatkundige afscheiding van de republiek Ierland van het Verenigd Koninkrijk in 1937 is men daar in zekere zin het Engels trouw gebleven. In Spanje wordt niet alleen Spaans gesproken, maar ook Catalaans en Baskisch, een taal die ook in Frankrijk is te horen.

Voor literatuur is taal belangrijker dan een of andere staatkundige of de economische constellatie. Dat betekent echter niet dat een speculatie over de gevolgen van de komst van de interne EG-markt voor Nederlandstalige literaire fictie - het onderwerp dat de pagina's die volgen, vult - kan volstaan met de verwachting dat de taalgrenzen overeind zullen blijven en bijgevolg de effecten van de negatieve integratie (het slechten van de drempels die een vrij verkeer van goederen, personen en diensten belemmeren), of van de positieve integratie (het tot stand brengen van stimulerende communautaire regels) voor de literatuur hooguit marginaal zullen zijn.

De literatuurbeoefening in ons land zal zich niet kunnen onttrekken aan een aantal economische gevolgen van de negatieve integratie. De economische randvoorwaarden voor de literaire bedrijvigheid worden voor een aanzienlijk deel bepaald door het reilen en zeilen van het boekenvak in het algemeen. Dat is al heel duidelijk op de terreinen van distributie, detailhandel en bibliotheek, waar literaire werken op een niet los te maken manier zijn ingebed in het boekentotaal. Langs die weg bepalen algemene economische ontwikkelingen voor een aanzienlijk deel de economische omstandigheden voor de literatuur. Dat betekent dat de prognose zich wel op de literaire markt kan concentreren, maar niet louter tot de literatuur kan worden beperkt.

Ook ten aanzien van het nationale en supra-nationale overheidsbeleid is lang niet altijd een scheiding te maken tussen literaire en andere boeken.

Dat is vanzelfsprekend het geval ten aanzien van generieke maatregelen, waartoe vooral de vaste boekenprijs en het lage BTW-tarief worden gerekend. Het specifieke beleidsinstrumentarium voor de literatuur is in verhouding tot dat voor andere kunst-disciplines niet omvangrijk, maar dient wel apart te worden bekeken.

De interne markt zal niet alleen tot stand kunnen komen door belemmeringen af te breken, maar daarvoor zal ook de onderlinge cohesie moeten worden versterkt. Dat is niet primair een nationale taak, maar een communautaire. In dat kader wordt met name het vertalen van literatuur genoemd als een effectief instrument.

In een ander opzicht zal het communautaire beleid ook van invloed zijn, namelijk de mate waarin ruimte wordt gelaten voor het behoud en het bevorderen van de eigen nationale culturele identiteit, ook wanneer dat op een of andere manier een zekere spanning zou opleveren met de vrijheid van intracommunautair verkeer van goederen, diensten en personen en de vrije vestiging. Er is binnen het Europa van de twaalf landen, die al zo op elkaar zijn gaan lijken, nauwelijks een duidelijkere indicatie voor de eigen culturele identiteit denkbaar dan de taal. Dat geldt in overtreffende trap voor in die taal geschreven literatuur.

Het versterken en accentueren van de Nederlandse cultuur binnen de Gemeenschap lijkt een voor de hand liggend, maar daarom niet minder urgent, uitvloeisel van de uitgangspunten van het nationale cultuurbeleid. Nederlandstalige literatuur is een uitingsvorm die zich daar goed voor leent en wellicht beter kan worden gebruikt dan tot dusverre is gebeurd.

2. VERONDERSTELLINGEN

De speculatie over de lotgevallen van de Nederlandse literaire enclave in een werelddeel zonder grenzen is gebaseerd op veronderstellingen ten aanzien van een vijftal cruciaal geachte thema's. Die uitgangspunten zullen in overwegende mate de afloop bepalen van dit draaiboek over de gevolgen van de invoering van de interne markt voor de Nederlandstalige literatuur. De pretentie daarvan is niet in de eerste plaats het nauwkeurig beschrijven van een toekomstige werkelijkheid met een hoge graad van zekerheid. De bedoeling is veeleer een indicatie te geven van punten waarvan is te verwachten dat zij in de nabije toekomst de speciale aandacht van het (literaire) boekenvak en het beleid terzake zullen vragen.

1. De invloed op het Nederlandse boekenvak in het algemeen van de marktvergroting die het gevolg is van de vergemakkelijking van het grensoverschrijdend verkeer van personen, goederen en diensten.
2. De overlevingskansen van de vaste boekenprijs na 1992.
3. Het verwachte BTW-tarief voor boeken na de harmonisatie van tarieven.
4. De resistentie van het specifieke overheidsbeleid ten aanzien van de literatuur tegen non-discriminatie; met als spiegelbeeld de gebruiksmogelijkheden voor Nederlanders van overheidsbeleid met betrekking tot de literatuur in andere lidstaten.
5. Het actieve beleid ten aanzien van literatuur dat de Europese Gemeenschap zelf zal gaan voeren en de mate waarin het begrip "culturele identiteit" door de Gemeenschap zal worden geaccepteerd als argument om uitzonderingen toe te laten op algemeen geldende bepalingen.

2.1. Marktvergroting

Zoals John Kay in de Volkskrant van 17 april 1989 laat weten er niet in te geloven dat de komst van 320 miljoen Europese consumenten, in plaats van de 14 miljoen Nederlandse, onmiddellijk zou betekenen dat er een homogene Europese markt voor bijvoorbeeld wasmachines zou ontstaan, zo is het ook geenszins te verwachten, dat de concrete markt voor in Nederland geproduceerde boeken plotsklaps met een factor 22 zou groeien.

Behalve de grenzen van smaak en cultuur die hij voor allerhande gebruiksartikelen van toepassing acht, is er voor boeken vaak ook nog de grens van de taal die dat in de weg staat. Het zou dwaas zijn te negeren dat boeken bij uitstek een heteroog produkt zijn.

Het is zelfs vol te houden dat elke titel zo uniek is dat volledige substitutie van het ene boek door het andere onmogelijk is.

Zonder het betoog van Kay te hoeven afvallen, kan er echter op worden gewezen dat er naast een nationale boekenmarkt wel degelijk ook een typisch Europees boekenaanbod bestaat. Niet alleen de kookboeken van Bocuse, of Annie Cohen-Solals biografie van Satre zijn in heel Europa in (vertaalde versie) te verkrijgen. Hetzelfde verhaal gaat op voor de literaire romans van schrijvers in de categorie van Milan Kundera, Umberto Eco, Simone de Beauvoir. Ook de samenstellers van het TV-programma van Adriaan van Dis hebben - gelet op de gasten die zij uitnodigen - in de gaten, dat er een tamelijk overzichtelijke en in principe homogene markt voor Europese literatuur bestaat, die echter door taalverschillen in grotere en kleinere segmenten uit elkaar valt.

Het is ondanks de taaiheid van taalgrenzen, de vraag hoe lang de taal nog zulke onproductief diepe voren in deze vruchtbare Europese uitgeversakker zal blijven trekken. Er is in Nederland al een niet gering aantal lezers dat er de voorkeur aan geeft dit soort boeken in de oorspronkelijke taal te lezen in plaats van vertaald. Met de toeneming van de opleidingsgraad ligt een verdere stijging in het verschiet. Niet alleen van de kant van de lezers, maar ook uit de hoek van de schrijvers is een bijdrage aan de homogenisering niet uitgesloten.

Zonder daar een exemplarische waarde aan toe te kennen, en ook zonder de suggestie te willen wekken dat daar economische motieven aan ten grondslag liggen, maar als illustratie van een in dit verband interessant fenomeen kan worden gewezen op de overstap van een Europese schrijver als Kundera van Tsjechisch op Engels. Het Engels waarin Kundera tegenwoordig direct zijn boeken schrijft, die daardoor geen vertaling uit het Tsjechisch meer behoeven, blijkt op het continent heel wat toegankelijker dan het Engels waarin de vertalingen van zijn vroeger, oorspronkelijk in het Tsjechisch geschreven, werk verschenen. Ondanks te verwachten tegenwerkingen van vooral Franse zijde, die uiteindelijk onvoldoende resultaat zullen hebben, ontstaat er een continentale versie van de Engelse taal die de hegemonie van die taal in de wereld en zeker in Europa alleen nog maar zal versterken.

Het is hopelijk geen al te grote klap in het gelaat van die andere grote Europese talen om te veronderstellen dat dit meta-Engels de tweede taal van de Europeaan zal worden.

Wat Esperanto niet is gelukt, lijkt Engels wel te kunnen. Zelfs in Frankrijk, waar Bretons, Normandisch en de taal van de Elzas als officiële talen zijn verdwenen, is niet te ontkomen aan de opkomst van het Français. Japan lijkt Europa in dat opzicht al weer een stap vooruit te zijn.

Een van de redenen die Japanse investeerders opgaven om hun bedrijf in Nederland te vestigen (ook een effect van Europa-1992) was, dat het Engels dat hier wordt gesproken voor Japanners toegankelijker is dan dat van het Verenigd Koninkrijk zelf. Het is in dit verband opmerkelijk te noemen, dat zelfs in het oude Albion Oxford- en Cambridge-engels terrein verliezen.

De BBC, vanouds bekend om zijn "Queens english", voert tegenwoordig een bewuste strategie om zoveel mogelijk ook andere varianten, zoals het Schotse en het Australische, aan het woord te laten. Misschien dat daardoor zelfs het Engelse Engels op den duur Euro-engels wordt. Deze ontwikkeling houdt overigens geenszins in, dat de andere Europese talen zichzelf zouden moeten uitleveren aan het Engels of een bastaard daarvan. Ook in het voorstel dat de Europese Commissie onder de naam Lingua heeft ingediend, en dat voorziet in een verbetering van het vreemde-talen onderwijs in de Gemeenschap wordt ervan uitgegaan dat de culturele rijkdom aan nationale talen behouden blijft. Het gaat om verbetering van de wederzijdse talenkennis en daardoor van de communicatie binnen de EG. Vervanging van talen is niet aan de orde.

Om de markt van literatuur met een Europese standaard als één geheel te kunnen benaderen is het overigens niet per se noodzakelijk dat iedereen Engels kan lezen. Een Franse automobiefabrikant die een Europese campagne voert voor een nieuw model zal het Verenigd Koninkrijk zeker niet overslaan, maar ervoor zorgen tijdig over voldoende auto's te beschikken met het stuur "aan de verkeerde kant" om aldus een pan-Europese marketing-strategie mogelijk te maken. Europese filmproducenten en -distributeurs zijn druk in de weer om tot sluitende afspraken te komen over de Europa-wijde uitbreng van nieuwe films met gelijktijdige premières in alle Europese landen, zo nodig met nagesynchroniseerde of ondertitelde kopieën, die vanzelfsprekend tijdig gereed dienen te zijn. De multimediale en multi-nationale explosie aan publiciteit die dat oplevert, is naar hun inschatting die extra moeite meer dan waard. Dat verhaal gaat ook op voor sommige boektitels. Time-Life en Readers Digest hebben dat al jaren geleden ontdekt, zij het niet op het terrein van de literatuur.

De pan-Europese bestseller die zo uniform mogelijk, vertaald en wel, op hetzelfde tijdstip wordt gepubliceerd en daardoor alle Pivots, Van Dissen en Zilligens bereikt en ook nog gelijktijdig in alle boekenbijlagen wordt besproken, is het literaire produkt dat bij uitstek is toegesneden op de mogelijkheden die de Europese binnenmarkt biedt.

Dat deze nieuwe verschijningsvorm van het literaire boek er aankomt, is de eerste veronderstelling van dit scenario.

2.2. Vaste boekenprijs

Op grond van Amerikaans en Amsterdams onderzoek is het aannemelijk dat in Nederland de totale, directe en indirecte, waarde van de produktie van auteursrechtelijk beschermd werk 3% bedraagt van het bruto nationaal produkt. Het produktievolume dat door auteursrechtelijk beschermd werk wordt gegenereerd is in omvang ongeveer gelijk aan de toegevoegde waarde van de Nederlandse electrotechnische industrie, die niet alleen binnen Europa tot de giganten behoort. Het aandeel van boeken in die 3% bedraagt waarschijnlijk iets minder dan een tiende. Maar met dat krappe tiende deel is iets bijzonders aan de hand. Het is in feite de enige informatiedrager die alleen op grond van zijn vorm een aparte status geniet. Sommige produkten van beeldende kunstenaars krijgen door middel van een stelsel van subsidies een speciale behandeling. Evenals daarop uitgekozen vormen van theater en muziek en sommige films. Sinds de oprichting van het Stimuleringsfonds van Nederlandse Culturele Omroepproducties geldt dat zelfs voor radio-en TV-programma's die aan de normen voldoen. Boeken hoeven echter niet vooraf op hun culturele merites te worden onderzocht om in aanmerking te komen voor een voorkeursbehandeling. Er bestaan op een enkele uitzondering na weliswaar nauwelijks kostprijsverlagende subsidies voor boeken. Maar ze vallen wel allemaal onder een andersoortige economisch-culturele beschermingsmaatregel, de vaste prijs. Ongeacht waar ze over gaan, of hoe ze zijn geschreven. Dankzij die vaste boekenprijs betaalt de consument in eigen land voor hetzelfde boek gedurende een afgesproken periode overal hetzelfde bedrag. Prijsconcurrentie tussen boekhandelaars wordt op die manier goeddeels uitgesloten.

Met als aanleiding een verandering in de Wet Economische Mededinging vlamde in 1985 het debat over het waarom van een vaste boekenprijs weer eens op. Het Instituut voor Overheidsuitgaven in Den Haag boekstaafde de verschillende standpunten in "De vaste boekenprijs, pro's en contra's" (Den Haag, 1986). Daaruit komen twee benaderingen naar voren.

De ene partij stelt het culturele belang van boeken en derhalve van een pluriforme produktie en een fijnmazige distributie voorop. De andere gaat uit van het primaat van de concurrentie, dat sinds Pareto het denken van heel wat economen bepaalt. Daarmee is overigens geenszins beweerd dat voorstanders van een vrije boekenprijs geen oog zouden kunnen hebben voor de culturele waarde van het boek. Zij voeren aan dat door die vaste prijs consumenten in het algemeen teveel voor een boek moeten betalen.

En dat kan ook uit oogpunt van cultuurpolitiek een ongewenste situatie zijn. Daarnaast is de prijs in de opvatting van sommige ondernemers een aantrekkelijk marketinginstrument, dat niet kan worden gebruikt. Bovendien zou een verouderd distributiestelsel van onrendabele boekhandels kunstmatig in stand worden gehouden en een overproductie van nieuwe titels in de hand worden gewerkt. En ook daarbij kunnen vanuit een cultuurpolitieke invalshoek vraagtekens worden gezet.

De pleitbezorgers van de vaste prijs leggen vooral de nadruk op de desastreuze gevolgen van een eventuele afschaffing. Allereerst voor de handel, vervolgens voor het uitgeven en over die band ook voor het schrijven van boeken. Zij haasten zich daarbij te vermelden dat een dergelijke ontwikkeling niet alleen voor het boekenvak niet goed is, maar schadelijk is voor de maatschappij in zijn geheel. De reden daarvoor is, dat mensen, ook al zijn zij zich daar niet altijd even goed bewust, niet zonder boeken kunnen. Boeken zijn daarom te belangrijk om aan de vrije werking van het marktmechanisme te worden overgelaten. Een dergelijke opvatting wordt doorgaans met economische uitweidingen over "externe effecten" en "merit goods" en ook met cultuurfilosofische beschouwingen over de waarde van het boek onderbouwd. Daarvan zijn er in de loop van de tijd heel wat afgestoken. Nog tamelijk recent droeg ook H.B.G. Casimir (ook geen onbekende op het terrein van die Nederlandse electrotechnische industrie) zijn steentje bij ("De bibliotheek in de toekomst", De Gids 4 april 1988). Hij wijst er in zijn artikel bovendien op dat het boek als informatiedrager op tal van terreinen aan betekenis zal inboeten, maar nooit los zal komen van de schone letteren. Boeken zullen steeds meer kwaliteitsprodukt worden, wat op den duur de ratio voor een maatregel die op alle boeken van toepassing is alleen maar kan versterken.

Het is jammer dat de economen die zich in de discussie over de vaste prijs in beide kampen hebben verschanst, niet in staat zijn hun gelijk ondubbelzinnig aan te tonen. Zij beschikken nu eenmaal niet, zoals bijvoorbeeld electrotechnisch ingenieurs, over een laboratorium waarin veronderstellingen proefondervindelijk kunnen worden uitgetest. Zij kunnen hooguit verwijzen naar andere landen, zoals Zweden en Australië en andere tijden, zoals Frankrijk vóór 1982. Het ongewisse van het effect dat het loslaten van de boekenprijs teweeg zou brengen, is een belangrijke overweging geweest om er in Nederland maar niet aan te beginnen en de vaste prijs voorlopig het voordeel van de twijfel te gunnen.

Dat de vaste boekenprijs in Nederland ondanks het slopen van de binnengrenzen voorlopig overeind zal blijven, staat wel vast. De komst van de interne markt laat de ontheffing op de Wet Economische Mededinging onverlet. Of er ooit een vaste boekenprijs voor de gehele Gemeenschap zal komen, is echter de vraag gezien de tamelijk grote verschillen tussen

de diverse nationale systemen die op dit moment binnen de Gemeenschap in zwang zijn en de afhoudende opstelling van de Europese Commissie die niet verder lijkt te willen gaan dan het tolereren van een pragmatische oplossingen binnen taalgebieden, al wijzen heel recente ontwikkelingen in de richting van een former standpunt.

Op het franssprekende gedeelte van België, Griekenland en Portugal na, wordt in de gehele Europese Gemeenschap de prijsconcurrentie op de boekenmarkt op de en of andere manier ingesnoerd. Op 1 januari 1982 werd in Frankrijk de wet-Lang ingevoerd, waarbij elke uitgever of importeur wordt opgedragen een verkoopprijs te bepalen. Die prijs is in zoverre bindend, dat detailhandelaren ten hoogste 5% korting mogen geven. Voor heel grote klanten (bibliotheken) zijn hogere percentages toegestaan. Na twee jaar is de prijs vrij. Interessant in het kader van de internationale handel is dat volgens de wet-Lang boeken die in Frankrijk zijn gepubliceerd, vervolgens in het buitenland zijn beland en weer worden ingevoerd de aanvankelijk vastgestelde prijs behouden, en dat voor boeken die in een ander EG-land zijn uitgegeven de buitenlandse uitgever een prijs dient te bepalen waar beneden het in Frankrijk niet mag worden verkocht.

Engeland kent het "Net Book Agreement". In principe staat het een uitgever bij elke nieuwe titel die hij op de markt brengt vrij om te beslissen of hij wel of geen bindende consumentenprijs vaststelt. Hoewel dergelijke individuele prijsbindingen doorgaans op een manier worden gehanteerd waardoor de uitwerking in de praktijk weinig verschilt met de situatie in Frankrijk of Nederland, zijn er wel degelijk latente zwakheden.

Ondanks dat gebrek hanteert men ook in de Bondsrepubliek Duitsland een systeem van individuele prijsafspraken voor boeken.

Op het eerste gezicht lijkt er in België ook door het systeem van boekenprijzen een taalgrens te lopen. Bij nader inzien valt dat echter reuze mee, of liever gezegd tegen. Vlaanderen heeft - althans in theorie - een binnenlandse prijsbinding op collectieve basis, vergelijkbaar met die in Nederland. In 1949 werd een overeenkomst met het Nederlandse boekenvak beklonken, waardoor binnen hetzelfde taalgebied en aldus over landsgrenzen heen een prijsbindende regeling totstand kwam voor Vlaamse boeken in Nederland en vice versa. In Wallonië bleef de prijs voor franstalige boeken echter vrij. Van dat verschil is in de praktijk van vandaag de dag niet veel meer over.

In januari 1984 verklaarde het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschap de Vlaams/Nederlandse afspraak onverbindend. Het argument was dat daardoor de vrije handel tussen lidstaten werd belemmerd. In het "Witboek vaste boekenprijzen", vervaardigd in opdracht van de Nederlandse

Taalunie, werden de verwachte gevolgen omschreven in termen als "aanvreting door genadeloze en veralgemeende discount", wat niet zo heel erg Nederlands klinkt. In dat opzicht was de andere kreet, "toenemende verkrotting" gelukkiger. Ook de Nederlandse uitgevers hebben het er benauwd van. Niet alleen vanwege het gevaar van prijsontduiking in Nederland via de beruchte U-bocht, maar ook met het oog op de deplorabele toestand waarin de boeken-distributie in Vlaanderen dreigt te komen. Naar dat zuiden gaat nog altijd een stapel Nederlandse boeken ter waarde van 160 mln.gld. En volgens velen zou die nog wel wat hoger kunnen worden. Ondertussen is ook het Franse boekenvak, dat in een vergelijkbare positie verkeert, weinig gelukkig met de situatie in Wallonië.

Er doet zich binnen de Europese Gemeenschap nog een geval voor waarin de officiële taalgrens zich niet bekommert om de landsgrens. De 3,5 miljoen inwoners van de Ierse republiek zijn voor meer dan drie kwart van hun boekenaanbod afhankelijk van de import uit het Verenigd Koninkrijk. Lange tijd gold ook in Ierland het Net Book Agreement voor uit Engeland ingevoerde boeken. Die tijd is echter voorbij na een uitspraak van het Europese Hof.

Het is twijfelachtig of een naar landen gedifferentieerd stelsel van binnenlandse vaste boekenprijzen, zoals thans bestaat, voldoet. Zelfs het tolereren van pragmatische oplossingen voor taalgebieden levert voor een verenigd Europa een te gevarieerd systeem op. De bedoeling van de hele 1992-operatie is juist nationale markten in één enkele markt te verenigen. De argumenten die op nationale schaal zijn geaccepteerd ten faveure van de vaste boekenprijs, een veelsoortige boekenproductie en een fijnmazige distributie met het oog op de zorg voor de culturele identiteit, gelden onverkort, of misschien juist in optima forma, ook voor Europa.

Naast de diverse nationale culturen bestaat er wel degelijk ook een Europese cultuur. Die omvat gans wat anders dan de uitkomst van de - overigens onuitvoerbare - optelsom van de twaalf afzonderlijke nationale culturen. Het lezen van elkaars literatuur bevordert de Europese culturele identiteit in de lidstaten, zonder dat dit tot verzwakking van het nationale culturele karakter zal leiden. Zeker wanneer er rekenschap van wordt gegeven dat boeken in een vreemde taal voor steeds meer lezers toegankelijk worden als gevolg van meer opleiding is het duidelijk dat het tijd wordt dat niet alleen boeken uit het eigen, maar ook die uit een ander taalgebied door middel van een vaste prijs een bijdrage gaan leveren. In dit opzicht is het ontstaan van de interne markt na 1992 wel degelijk van betekenis, omdat daardoor de handel in buitenlandse boeken nog eenvoudiger wordt, dan die soms al schijnt te zijn.

Het free-riders-gedrag van ingevoerde boeken zal toenemen en aldus steeds hinderlijker voor de nationale boekencultuur worden.

Inmiddels zijn er tekenen die duiden op het ontstaan van enig begrip voor de ernst van de situatie.

Een zgn. "Mededeling" van de Europese Commissie met de titel: "Books and reading: a cultural challenge for Europe" toont enige ontwikkeling in het denken over de boekenprijs in EG-verband.

Het uit 1985 daterende standpunt dat grensoverschrijdende boekenprijzen niet kunnen worden getolereerd, wordt weliswaar gehandhaafd, maar niettemin wordt onderkend, dat er ontwikkelingen gaande zijn die zullen leiden tot een toeneming van het handelsverkeer in boeken tussen taalgebieden. Dat betekent echter niet dat wordt aangedrongen op een uitbreiding van het vaste prijssysteem tot de handel tussen alle lidstaten. Er is onvoldoende geloof in het effect van een dergelijke maatregel. Bovendien wordt fijntjes opgemerkt, dat ondanks de ruime steun voor een vaste boekenprijs op nationaal niveau, prijsbinding niet heeft voorkomen dat zowel de distributiekosten, als het aantal uitgegeven titels sterk zijn gestegen. Daarnaast wordt er ook op gewezen dat in landen met een vaste prijs niet kon worden voorkomen dat het rendement in de boekhandel zodanig achteruit liep dat een niet gering aantal vestigingen noodgedwongen is verdwenen. Tegen die weinig geruststellende achtergrond wordt vervolgens het idee geopperd de distributie van boeken nog eens heel diepgaand te analyseren en daarbij ook alternatieve steunmaatregelen voor het uitgeven en distribueren van boeken te betrekken. Op grond van de resultaten daarvan zullen t.z.t., waar dat nodig blijkt, specifieke maatregelen worden genomen om de interne boekenmarkt te voltooien. Het schijnt echter, dat tijdens de bijeenkomst met de Europese cultuurministers op 18 mei van dit jaar, Commissaris Jean Dondelinger enige afstand van de oorspronkelijke "Mededeling" heeft genomen, hetgeen de waarschijnlijkheid dat het systeem van vaste prijzen gehandhaafd kan worden en misschien zelfs uitgebreid, op zijn minst heeft vergroot.

Waar het uiteindelijk op uit zal draaien, is nauwelijks te voorspellen. Enige hoop op een bevredigende afloop kan worden geput uit de constatering dat niet zozeer het doel, doch het middel van de prijsbinding ter discussie staat. Bovendien ziet het er naar uit dat het door middel van het Verdrag van Rome verenigde Europa niet meer uitsluitend en alleen oog heeft voor de economie.

In het begin van de jaren tachtig - en daar waren economische motieven zeker niet bij afwezig - werd de hoogwaardige technologie ontdekt. Langzamerhand lijkt de Europese Commissie de culturele dimensie van de Europese eenwording in het vizier te krijgen. En ook daaraan zullen commerciële bijgedachten niet helemaal vreemd zijn, zoals het opbouwen

van een Europese cultuurindustrie die bij voorbeeld met eigen TV-produkties met succes kan wedijveren met het overvloedige Amerikaanse aanbod. Dat neemt niet weg, dat de positie die cultuur in de EG bekleedt nog altijd wankel is. Niettemin gaat dit scenario er in eerste instantie vanuit dat er ten aanzien van de vaste prijs weinig zal veranderen. Mocht dat wel gebeuren, dan mag erop worden vertrouwd, dat de gevolgen voor de literaire auteur en zijn uitgever en voor de assortimentsboekhandel, waarvan de culturele waarde immers in Europese geschriften over de culturele dimensie van de eenwording breedvoerig worden uitgestald, door actief Europees beleid zullen worden opgevangen. Het is duidelijk dat de bedenkingen zich vooral tegen het instrument richten dat zo buitengewoon schril afsteekt tegen het Paretiaanse decor van het Verdrag van Rome. De cultuurpolitieke doelstellingen van de vaste prijs worden daarentegen -althans met woordenruimhartig gestut. En dan mag er toch van worden uitgegaan dat ze niet door communautaire acties zullen worden ondermijnd.

Desondanks zal te bestemder plekke, in tweede instantie, ook worden ingegaan op de mogelijke gevolgen van een onvolledig systeem van vaste prijzen, met name waar het de handel in boeken betreft tussen verschillende landen die geen deel uitmaken van hetzelfde taalgebied.

2.3. BTW-tarief

De belasting toegevoegde waarde (BTW) is een vorm van wat indirecte belasting wordt genoemd, als naar de manier van innen wordt gekeken, en een vorm van omzetbelasting, als de heffingsgrondslag als criterium wordt genomen. De ondernemer brengt een percentage van zijn omzet in rekening van zijn afnemers.

Op die manier fungeert hij als lokethouder van de belastinginspecteur aan wie hij de geïnde belastingpenningen afdraagt, onder inhouding van door hem betaalde BTW. De consument die aan het einde van de ketting staat, kent geen verrekeningsmogelijkheid en draait op die manier uiteindelijk op voor deze belasting. Voor de ondernemer is het BTW-tarief niettemin van betekenis, omdat het een belangrijk element is van de consumentenprijs van zijn produkt.

Voor de EG is de BTW een interessant fenomeen omdat een gedeelte van de opbrengst direct in de kas van de Gemeenschap vloeit. De rest is bestemd voor de fiscus van het land waarin het produkt wordt verbruikt. Om die situatie ook bij im- en export te bewerkstelligen, geldt een nul-tarief bij uitvoer en wordt door het importerende land BTW geheven. De komst van de interne markt betekent, dat voor de lidstaten in beginsel de hele Gemeenschap als binnenland gaat gelden. Binnen de EG is dan geen sprake meer van buitenlandse handel en daaraan aangepaste BTW-verrekening.

Teneinde de concurrentie niet te vervuilen, is het zaak de tarieven en de tariefstructuren in de lidstaten gelijk te schakelen, of op zijn minst zo dicht mogelijk bij elkaar te brengen (harmoniseren). Een complicatie daarbij is dat verschillende lidstaten meer dan één tarief hanteren. Eerste levensbehoeften, waaronder soms "culturele goederen en diensten" worden gerekend, vallen frequent, maar niet overal, onder een verlaagd tarief dat zelfs op nul kan uitkomen, zodat er in het geheel geen BTW door de consument wordt betaald, maar de ondernemer wel recht heeft op aftrek van voorbelasting.

Op dit moment is in Nederland een verlaagd BTW-tarief van toepassing op de levering en het verhuur van boeken, dagbladen, weekbladen en tijdschriften. De diensten van o.m. componisten, schrijvers en journalisten zijn van BTW vrijgesteld. Zij betalen geen BTW, maar hebben ook geen recht op aftrek. In 1985 werd de ambtelijke Nota Herziening Tariefstructuur Omzetbelasting gepubliceerd. Daarin werden voorstellen gedaan om een opschoningsactie te houden onder het in de loop van de jaren in de ogen van de ambtenaren wat dichtgeslibde tarievenstelsel, waarbij ook de geprivilegeerde posities van schrijvers en schrijfsels zouden dienen te verdwijnen.

Zover is het echter nooit gekomen. Onder invloed van het streven naar harmonisatie binnen de EG verplaatste de discussie over de Nederlandse BTW-tarieven zich goeddeels van Den Haag naar Brussel en Straatsburg. Het verzamelde Europese boekenvak startte een goed doortimmerde lobby teneinde een nul-tarief voor boeken, zoals in het Verenigd Koninkrijk, Italië en Ierland bestaat, voor heel Europa te bewerkstelligen. Of dat zal lukken, is niet duidelijk, maar evenmin waarschijnlijk. Het is wel zo goed als zeker dat boeken in de EG onder het verlaagde BTW-tarief (dat waarschijnlijk per land zal kunnen variëren tussen de 4 en de 9%) zullen worden geplaatst. De veronderstelling dat er weinig of niets zal veranderen aan het BTW-tarief op boeken in Nederland lijkt daarom de meest plausibele.

Er zijn belastingdeskundigen die het huidige BTW-stelsel geen lang leven toeschrijven. Zij zien de inningstechniek die daarbij wordt gehanteerd als te ingewikkeld en te fraudegevoelig. Een stelsel, waarbij niet elke tussenschakel van de ketting tussen oerproducent en finale consument wordt ingeschakeld, maar alleen de voorlaatste schakel en uiteindelijk de consument wordt superieur geacht. Maar als er ooit een andere techniek in plaats van de huidige BTW komt voor de inning van omzetbelasting zullen de tarieven naar alle waarschijnlijkheid ongewijzigd blijven.

2.4. Non-discriminatie en taal

Een vaste boekenprijs en een laag BTW-tarief kunnen worden opgevat als generieke beleidsinstrumenten ten aanzien van het boek in het algemeen.

Daarnaast bestaat er een specifiek letterenbeleid. De Nota Letterenbeleid spreekt van "letterenbeleid in enge zin". De regeling van het leengeld kan worden gezien als een tussenform, omdat die niet uitsluitend op de literatuur is afgestemd, maar daar toch wel een belangrijke uitwerking op heeft. De Letterennota noemt drie doeleinden van het specifieke letterenbeleid:

1. Het behoud van het nationale literaire erfgoed en de bevordering van de ontwikkeling van de Nederlandse en de Friese literatuur.
2. Het ontsluiten van de Nederlandse en Friese literatuur.
3. Het bevorderen van de participatie in de Nederlandse en Friese literatuur.

Ook het door de Rijksoverheid gesubsidieerde Fonds voor de Letteren heeft als eerste doelstelling het bevorderen van de Nederlandse - en daaronder vallen kennelijk ook de Friese - letteren. Wat die Nederlandse letteren precies zijn, wordt in de teksten van de diverse regelingen die er bestaan (voor letterkundige boekuitgaven, literaire tijdschriften, literaire debuten) niet altijd expliciet uitgesproken. Alleen de debutenregeling, die overigens nauwelijks nog wordt toegepast omdat er zo zelden een beroep op wordt gedaan, stelt als eis dat het debuut in het Nederlands of het Fries "moet zijn gesteld".

Hoewel er in het kader van letterenbeleid gericht op cultuuruitingen van allochtonen een poging kan worden gesignaleerd om het begrip Nederlandse literatuur in te vullen in de zin van literatuur die, ongeacht de taal, in Nederland wordt geschreven en gepubliceerd, is de gangbare interpretatie nog altijd de Nederlands- en Friestalige schone letteren. Dat lijkt in het kader van een nationaal cultuurbeleid niet minder dan voor de hand liggend. Het heeft als consequentie dat bij het uitvoeren van het specifieke letterenbeleid selecteren onvermijdelijk is. Niet alleen naar een subjectief oogmerk, zoals de literaire kwaliteit, maar ook naar een objectief criterium, de taal waarin het werk dat voor subsidie wordt voorgedragen, is geschreven. Voor het Fonds voor de Letteren is dat de taal waarin de auteur schrijft, die een beroep doet op het Fonds. Een dergelijk selectiecriterium lijkt niet in strijd met het in de Grondwet verankerde verbod op discriminatie.

Hoewel de studie "Europese Gemeenschappen Cultuurbeleid, een juridische analyse" daar niet afzonderlijk op ingaat, lijken subsidie- en steunregelingen die in principe voor alle burgers van de lidstaten toegankelijk zijn, doch aanvullende voorwaarden stellen, die geen betrekking hebben op de nationaliteit, niet in strijd met het Verdrag van Rome.

Zolang de toegang tot literaire steunregelingen, inclusief het Fonds voor de Letteren, niet wordt beperkt tot Nederlanders (of Friezen), maar in principe ook open staat voor schrijvers uit de lidstaten die zich van het Nederlands of het Fries bedienen, lijkt er weinig aan de hand. Gezien de geringe verspreiding van die talen zal dat er in de praktijk op neerkomen, dat er binnenlands weinig of niets zal veranderen. Dankzij een overduidelijk criterium als de taal lijken literaire steunmaatregelen beter bestand te zijn tegen aanspraken van buitenlanders dan fondsen en subsidie-regelingen in andere kunsttakken, zoals film, waarvoor het criterium taal al wat minder sterk lijkt. Voor muziek, dans en de beeldende kunsten geldt dat in verhevigde mate.

Toch is het denkbaar dat ook het taalcriterium onder druk komt te staan. Zo zullen Ierse romanschrijvers die een beroep doen op het Fonds voor de Letteren niet mogen worden afgewezen op grond van hun paspoort. Neen op het Ierse rekest is wel mogelijk indien er geen sprake is van een bijdrage aan de nederlandstalige of friestalige literatuur. Maar er is op zijn minst al één Ierse romanschrijver geweest wiens bijdrage aan de Nederlandse literatuur niet valt te loochenen. Hoewel hij noch Nederlands, noch Fries schreef. Wie weet volgen er meer van die gevallen.

Ook in de andere EG-landen concentreert het letterenbeleid zich op de officiële landstalen. Voor Nederlandse schrijvers die in aanmerking willen komen voor overheidsfaciliteiten in een of andere lidstaat zal gelden, dat het merendeel alleen bestemd is voor schrijvers die van een bepaalde taal gebruik maken en dan nog op een zodanige manier dat daarvan een waardevolle bijdrage aan de literatuur van dat land is te verwachten. Voorlopig kunnen daar geen groot-scheepse visioenen over additionele werkgelegenheid voor Nederlandse schrijvers in het buitenland op worden gebaseerd. De veronderstelling is dan ook dat de bestaande situatie grotendeels in tact zal blijven. Dat geldt ook voor de gastvrijheid die met name in een aantal Duitse steden wordt verleend aan schrijvers, waarbij buitenlanders zeker niet in negatieve zin worden gediscrimineerd. Wellicht dat als tegenhanger hiervan de Stichting Schrijvers School Samenleving zich wat meer over buitenlandse schrijvers die zich in het Nederlandse literaire circuit willen begeven, zou kunnen gaan ontfermen.

De Raad van Europa omschrijft het leenrecht als: "the right of creators to receive a fair return for those copies of their work that are lent publicly". Daaruit spreekt een auteursrechtelijke benadering. Het Nederlandse leenvergoedingsstelsel heeft echter geen auteursrechtelijk, maar een nationaal karakter gekregen. Vergoeding wordt verleend aan schrijvers en vertalers, waarvan het niet belangrijk is of zij in Nederland wonen, maar wel dat zij de Nederlandse nationaliteit bezitten en dat hun boeken in het Nederlands of het Fries zijn geschreven.

Het is de vraag of de Nederlandse manier om het leenrecht toe te passen, bestand is tegen het verbod op discriminatie naar nationaliteit binnen de EG. Het Groenboek gewijd aan Auteursrecht bevat echter teleurstellend weinig over boeken, laat staan over leenrecht op boeken. Daar staat tegenover dat in "Books and reading: a cultural challenge for Europe" de actualiteit van een Europese oplossing wordt gesignaleerd. Daarbij zal waarschijnlijk heel serieus worden gekeken naar van het Duitse model, dat wel is gebaseerd op het auteursrecht.

2.5. Een communautair boekenbeleid

In "Een nieuwe aanzet voor de culturele actie in de Europese Gemeenschap", gepubliceerd in Bulletin nr. 4/87 wordt een "prioritaire actie" voorgesteld ten aanzien van de uitgeverij. De concrete uitwerking daarvan behelst evenwel niet veel meer dan de aanbeveling aan het adres van het Raadgevend Comité voor het Boek om zich niet uitsluitend met de boekenprijs bezig te houden, maar ook aandacht te schenken aan de bevordering van de vertaling van werken van levende auteurs. Reprorecht, bestrijding van piraterij en bevordering van de samenwerking tussen Europese bibliotheken zijn ook onderwerpen die in de aandacht worden aanbevolen.

Het vertaaltheema bekleedt een prominente plaats in de nota "Books and Reading: a cultural challenge for Europe". Daarbij valt overigens op, dat als het gaat om het verbeteren van werkcondities eerder naar wetenschappelijke en technische vertalers wordt gekeken, dan naar literaire. De fraaie zinnen die worden gewijd aan de verbetering van de sociaal-economische positie van schrijvers en vertalers moeten dan ook voornamelijk worden gewaardeerd als beginselverklaring, waarvan althans op afzienbare termijn voor Nederlandse auteurs weinig concreets is te verwachten. Dat geldt in feite ook voor het bescheiden opgezette speciale vertaalprogramma, dat met ingang van 1989 voor een periode van vijf jaar voorziet in de vertaling van dertig literaire werken, met voorrang voor de zgn. "minderheidstalen" waarvan het Nederlands er een is. Hoezeer dit initiatief ook is toe te juichen, de schaal ervan is te gering om er een merkbare invloed op de positie van Nederlandse vertalers in het algemeen van te verwachten.

Er wordt in de nota een ook een passage gewijd aan de mogelijkheden voor een "autonome ontwikkeling" voor de uitgevers van kwaliteitsboeken, die door technologische ontwikkelingen en door concentratiebewegingen in de internationale uitgeverwereld in de gevarezone zouden kunnen komen. Veel verder dan het uitspreken van een voorkeur voor "gezonde concurrentie" reikt de conclusie echter niet.

Helaas heeft de passage waarin een lans wordt gebroken voor een bestand van assortimentsboekwinkels geen hoopgevender einde, dan de verzuchting dat er nog heel wat onbeantwoorde vragen zijn.

In par.2.2 van deze notitie is al melding gemaakt van de geringe appreciatie voor dit instrument van de kant van de Europese Commissie en van de veronderstelling dat de vaste prijs het in zeker in Nederland niettemin nog wel een afzienbaar aantal jaren zal uithouden.

Samenvattend kan worden geconcludeerd dat in het algemeen het actieve communautaire literatuurbeleid nog zo pril en weinig omvattend is, dat de veronderstelling gerechtvaardigd is, dat er op afzienbare termijn nauwelijks of geen invloed van zal uitgaan op de Nederlandse literatuur.

3. EEN SCENARIO VOOR HET LITERAIRE BOEKENVAK

Literaire auteurs (schrijvers en vertalers), literaire uitgevers en uitgevers van literatuur, boekendistributeurs, boekhandelaren (incl. boekenclubs en andere vormen van detailhandel), bibliotheken en consumenten (lezers, kopers, gevers en leners) zijn de belangrijkste onderdelen van wat de literaire bedrijfskolom zou kunnen worden genoemd. Zij zijn de hoofdrolspelers in dit scenario van de Nederlandse literatuur na 1992, waarvan pas later zal blijken welke titel, "Slag in de lucht", of "Schot in de roos" op de omslag hoort te staan.

Nadat in Hoofdstuk 2 het economische en juridische milieu zijn beschreven, waarin het verhaal zich afspeelt en de veranderingen die daarin op til zijn, zijn aangegeven en toegelicht, volgen hierna de reacties van de verschillende karakters en de ontwikkeling van het plot.

3.1. Auteurs

Het antwoord op de vraag hoeveel Nederlandse literaire schrijvers en vertalers er zijn, zal wel nooit ondubbelzinnig kunnen worden beantwoord. Dat doet er in het kader van dit verhaal, dat in de eerste plaats over veranderingen en niet over de status quo gaat, niet zo veel toe. In die context is de beantwoording van de vraag of door het ontstaan van een open Europese literaire markt het aantal auteurs dat zich van het Nederlands (en het Fries) bedient, een substantiële wijziging zal ondergaan interessanter.

Hoewel de recente wapenfeiten van Nederlandstalige schrijvers als Nooteboom, Mulisch, Bernlef en Claus aan het internationale literaire front niet moeten worden gebagatelliseerd, zou het wat overdreven zijn om hen nu reeds de status van Europese best-sellerschrijver toe te kennen. Maar wat niet is, kan komen.

Hoe belangrijk dat in een individueel geval ook voor de betrokken schrijver en in wat ruimer verband voor het internationale aanzien van de nederlandstalige literatuur zou zijn, de invloed op de hele beroepsgroep zal hooguit bescheiden zijn. Een structureel effect op de samenstelling en de inkomenspositie van nederlandstalige schrijvers, die nog heel recent is beschreven in "Schrijvers en Fonds" (Tilburg, januari 1988) is niet te verwachten.

Als het ontstaan van een werkelijk Europese literaire markt al invloed zou hebben op een doelgroep van het Fonds voor de Letteren zullen dat vooral de vertalers zijn. Uitgevershuizen die het aandurven door middel van een pan-Europese marketingstrategie literatuur uit te geven, zullen moeten beschikken over een staf van betrouwbare en gekwalificeerde literaire vertalers in elk van de negen talen van de Gemeenschap.

Een herwaardering in opwaartse richting van het literaire vertalersvak ligt in de lijn van de verwachting. Of het ooit zover zal komen, dat een literaire vertaler even royaal zal worden beloond als een tolk zal echter moeten worden afgewacht. Overigens geldt ook hier dat de effecten in kwantitatieve zin niet moeten worden overschat.

Wat dat betreft zijn de vooruitzichten voor wetenschappelijke en technische vertalers interessanter. Hun markt is niet alleen kapitaalkrachtiger, maar ook aanzienlijk groter. Het moet echter niet uitgesloten worden geacht dat vertalers die meer en beter betaald emplot vinden in de wetenschappelijke, of de technische hoek langs die weg voor zichzelf betere mogelijkheden weten te creëren om daarnaast ook nog literaire vertalingen te maken.

Literaire vertalers, die op Europese schaal eigen speerpunten hebben in de vorm van opleidingscolleges in Straelen, Arles, Procida en Tarazona kunnen profiteren van het communautaire vertalersproject dat voorziet in een fonds van 200.000 Ecu waaruit vanaf 1989 gedurende vijf jaar elk jaar de vertaling van zo'n dertig titels zal worden bekostigd. Vertalingen uit minderheidstalen, waaronder ook het Nederlands wordt gerekend, naar meerderheidstalen nemen daarbij een voorkeurspositie in. Alle goede bedoelingen ten spijt zet dat weinig zoden aan de Nederlandse dijk. Niet alleen omdat 30 titels een buitengewoon bescheiden aantal is, maar ook omdat de vertalers voor dit project waarschijnlijk niet uit het oorspronkelijke (minderheids)-taalgebied zullen worden gerecruteerd, maar vooral uit het Duitse, Franse, Engelse, of Spaanse taalgebied.

In par. 2.4 werd opgemerkt, dat het effect van het verbod om na 1992 bij de uitvoering van overheidsbeleid te discrimineren naar nationaliteit voor de literatuur niet moet worden overschat, omdat naar verwachting de mogelijkheid om te selecteren op kwaliteit en taal overeind zou blijven. Dat neemt echter niet weg, dat er wel degelijk een niet onaanzienlijke groep auteurs bestaat, de Vlamingen, die in elk geval wat het taalcriterium aangaat aan de eisen kan voldoen. Ook over de omvang van het Vlaamse literaire schrijversvolk, dat een nog lagere organisatiegraad kent, dan het Nederlandse is niet veel met zekerheid te zeggen, laat staan over de hoogte van de Vlaamse vloedgolf die na 1992 de zeekering van het Fonds voor de Letteren zou kunnen bedreigen. Dat neemt niet weg dat die dreiging reëel is. Helaas kan er geen compensatie voor worden geboden in de vorm van een vergelijkbaar Vlaams literair fonds waar Nederlandse auteurs terecht kunnen.

Het lijkt nauwelijks denkbaar dat de aanspraak vanuit Vlaanderen op de gelden van het Fonds voor de Letteren kan worden gepareerd met een verwijzing naar het belang van een dergelijke afscherming ten behoeve van de typische Nederlandse literaire identiteit.

Een onbekend, maar aanzienlijk, aantal Vlaamse literaire auteurs publiceert reeds sinds jaar en dag bij Nederlandse uitgevers. Zo'n drie kwart van de Nederlandstalige literaire boeken die in België worden verkocht, is afkomstig van Nederlandse uitgevers. Kortom: de literaire produktie van Vlaanderen behoort, althans voor een groot deel, tot de Nederlandstalige literatuur. Er zijn weinig of geen mogelijkheden voorhanden om Vlaamse schrijvers en vertalers met een literaire produktie die aan de maatstaven voldoet na 1992 de toegang tot de werkbeurzen van het Fonds te weigeren op grond van het feit dat zij ingezetenen zijn van België. Evenmin zal het mogelijk zijn goede boeken en vertalingen van Vlamingen op grond van dat argument een additioneel honorarium te ontzeggen.

Ook buiten Nederland en Vlaanderen wordt Nederlands gesproken en geschreven. En dan niet alleen door Nederlands personeel van multinationals of ambassades. Je bent er ook nog niet door daar emigranten en hun kinderen bij op te tellen. Er zijn in de wereld ongeveer 180 universiteiten in een dertigtal landen waar op de een of andere manier Nederlands wordt gedoceerd door naar schatting 400 docenten. In elk van de lidstaten van de Europese Gemeenschap is het mogelijk een studie Nederlands te volgen. Het ziet er echter voorlopig niet naar uit dat van die zijde een opmerkelijke aanwas van aanvragen bij het Fonds voor de Letteren is te verwachten. Schrijven van literatuur geschiedt nog altijd bij voorkeur in de moedertaal. En als er, zoals in het geval van Kundera, van die regel wordt afgeweken, is het niet waarschijnlijk dat de keuze op een minderheidstaal als het Nederlands valt. Voor het gremium vertalers is een zekere toestroom niet uitgesloten. Maar erg groot zal die niet zijn. Ook voor vertalen geldt dat je dat bij voorkeur in je moedertaal doet. Niet de kennis van een vreemde taal, maar beheersing van de moedertaal is het meest schaarse en kostbaarste produktiemiddel van een literaire vertaler.

3.2. Uitgevers

Nederland telt niet minder dan 800 uitgeverijen. 350 daarvan zijn uitingen van hobbyïsme die doorgaans hooguit tot de uitgave een enkele titel - en dat is niet zelden een literaire - per jaar leiden. Dat neemt overigens niet weg dat de kleinere uitgeverijen die soms als hobby starten een belangrijke rol kunnen spelen in het literaire bedrijf dat wordt gekenmerkt door golfbewegingen, die onder meer worden veroorzaakt door het fonds dat een uitgever weet op te bouwen en de aantrekkingskracht die hij mede daardoor weet uit te oefenen op jonge auteurs. Voor de actuele economie van het uitgeversvak is een beperking toegestaan tot de ongeveer 90 uitgevers die jaarlijks minstens 20 titels op de markt brengen. Daaronder bevindt zich een kleine twintig literaire uitgeverijen met een totale jaarproduktie van

ongeveer 2.500 titels (waarvan 2/3 nieuwe uitgaven en 1/3 herdrukken). Dat is bijna 20% van de totale titelproductie van Nederlandse uitgeverijen, 13.845 stuks in 1988.

De totale verkoop van de Nederlandse boekenuitgevers met minstens tien werkzame personen bedroeg in 1986 (het laatste jaar waarover CBS-cijfers beschikbaar zijn) bijna 92 miljoen exemplaren, ter waarde van 1,2 miljard gld. Het aandeel van de literatuur daarin bedroeg 4.5 miljoen exemplaren met een waarde van ruim 40 mln. gld. Het is al sinds het einde van de jaren zeventig te constateren dat met een schommelend aantal titels dat jaarlijks wordt geproduceerd het aantal verkochte boeken terugloopt en de waarde van de verkopen ongeveer gelijk blijft. Met doorgaans wat betere cijfers mag literatuur wellicht de witte raaf onder de boekengenres zijn, een stagnerende boekenmarkt is toch geen rustgevende biotoop voor deze zeldzame diersoort. Literatuur wordt bij de zgn. algemene boeken meegeteld, waarvan de totale uitgeversomzet (inclusief de invoer) in 1988 750 miljoen gld. bedroeg. Van in Nederland geproduceerde educatieve boeken bedroeg de omzet bijna 320 miljoen en van wetenschappelijke boekwerken 355 miljoen.

Nederlandse uitgeverijen verkopen niet alleen in het binnenland, maar ook daarbuiten. De verkoop naar het buitenland bedroeg in 1986 bijna 245 miljoen, een flinke 20% van de produktie, met een accent (van 135 miljoen) op de zgn. naslagwerken. Bijna 65% van de titels die Nederlandse uitgevers op de markt brengen is oorspronkelijk in het Nederlands geschreven; een kleine 24% verschijnt in vertaling; 11% verschijnt in een vreemde taal, meestal in het Engels, vervolgens in het Duits en daarna in het Frans.

R.E.M. van den Brink ("Economische structuur en ontwikkeling van de informatiemedia in Nederland 1938 - 1985, in het bijzonder die met betrekking tot de uitgeverij", Leiden, 1987) typeert het proces dat zich in de boekenuitgeverij het laatste decennium heeft afgespeeld met de term "deconcentratie". Hij doelt daarmee op de ontwikkeling, waarbij de vier grotere uitgeversconcerns in ons land: Wolters Kluwer, VNU, Elsevier en Bührmann-Tetterode, die aanvankelijk, blijkens zgn. "gerontologische" en andersoortige overnames, grote belangstelling aan de dag legden voor boekenuitgeverijen zich enige tijd later successievelijk geheel of gedeeltelijk van het boekenvak afkeerden.

Met name de interesse voor algemene boeken, inclusief naslagwerken zoals encyclopedieën, daalde met het rendement van het daarin geïnvesteerde concernkapitaal. Op dit moment is Wolters Kluwer van de concerns nog het enige, dat behalve een groot scala aan andere overdrachtsvormen van informatie, jaarlijks ook nog een aantal publicatieboeken op de markt brengt, inclusief literaire romans en dichtbundels.

Het is overigens duidelijk, dat publiëksboeken al lang geen speerpunt meer zijn in het commerciële beleid van het concern. De verwachting lijkt gerechtvaardigd dat na het vertrek uit het concern van uitgeverij Bert Bakker ook de band met het dochterbedrijf Veen/Luitingh/Sijthoff/Kosmos/Contact lossier zal worden.

Een andere belangrijke Nederlandse literaire uitgeverij, De Arbeiderspers, maakt nog wel deel uit van een - weliswaar aanzienlijk bescheidener - conglomeraat van informatiemediã, Singel 246. Vanouds berust het zwaartepunt van deze onderneming bij het uitgeven van weekbladen, waaronder een opinieblad en een sportperiodiek. Het is een publiek geheim, dat onder meer is af te lezen aan het dalende advertentie-aanbod, dat opiniebladen moeilijke tijden doormaken. Sanering lijkt niet uitgesloten. Wanneer het ooit zo ver mocht komen, is het niet onwaarschijnlijk dat de concernleiding zich zal terugtrekken op de oude vertrouwde stellingen en voor het uitgeven van literatuur een plek buiten het concern zal zoeken. Het is niet uitgesloten, dat ook ten aanzien van een andere belangrijke literaire uitgeverij, Meulenhoff, veranderingen op til zijn, als gevolg van tanende belangstelling voor het boekenvak van een grootaandeelhouder.

Het ligt overigens niet in de lijn van de verwachting dat er vanuit de Nederlandse uitgeversconcerns veel belangstelling bestaat voor een nieuw literair avontuur. Dat zelfs Wolters Kluwer, toch het enige concern dat nog publiëksboeken in het artikelenpakket heeft, het gerenommeerde Duitse literaire uitgevershuis Hermann Luchterhand Verlag (dat door middel van koppelverkoop met de juridische afdeling was binnengehaald spoorlags weer van de hand deed) mag toch worden gezien als een teken aan de wand. Zeker als daarbij wordt bedacht dat Wolters Kluwer ten aanzien van andere uitgevers-produkten, dan publiëksboeken, met name juridische en fiscale uitgaven op het terrein van de hele EG, wel degelijk een marktpositie nastreeft die een pan-Europese benadering rendabel kan maken.

Tot dusverre heeft dit uitgeversrelaas weinig te maken met de komst van de vrije Europese markt. Het is vooral een ruwe schets van de uitgangspositie van de Nederlandse boekuitgeverij in het algemeen en de literaire uitgevers in het bijzonder. Maar van de kant van concerns van informatiemediã uit andere Europese landen is evenmin veel belangstelling voor overnames van middelgrote en kleinere uitgeverijen te verwachten die zijn gespecialiseerd in literaire boeken. Ook voor de investeringen van buitenlandse ondernemingen geldt nu eenmaal dat kapitaal vooral op zoek is naar zo hoog mogelijk rendement. O.m. vanwege de beperkte mogelijkheden om bij de produktie van boeken in het Nederlands te profiteren van schaalvoordelen zijn de rendementsvooruitzichten van Nederlandse literaire uitgeverijen, die het niet als hun taak zien om zoveel mogelijk

boter te braden uit de aanwezige bestsellerkansen, maar via interne subsidiëring ook zorgdragen voor het literaire klimaat, nu eenmaal bescheiden.

Productie en marketing op Europese schaal bieden niettemin een mogelijkheid aan de (literaire) boekenuitgeverij om te ontsnappen aan de beperkingen van de cottage industrie en op die manier rendementen te realiseren die in de buurt komen van die van andere informatiemedia. Het ziet er niet naar uit dat een industriële aanpak op Europese schaal van de productie van publieksboeken, die op een grote belangstelling in vrijwel alle taalgebieden kunnen rekenen, een ondernemersactiviteit is waarvoor Nederlandse uitgevers erg warm zullen lopen.

De voor Nederlandse begrippen grote concerns hebben het algemene boekentijdperk achter zich of bereiden zich voor op een zo gepast mogelijk afscheid. De middelgrote Nederlandse boekenuitgevers zullen individueel niet in staat zijn de investeringen te bekostigen en de risico's te lopen die een dergelijke marktinnovatie nu eenmaal meebrengt. De perspectieven voor samenwerking tussen Nederlandse boekenuitgevers op dit terrein lijken vooralsnog niet wijds.

Het vinkentouw lijkt in de eerste plaats te worden bevolkt door grote concerns (en daaronder bevinden zich geen Nederlandse) op het terrein van de media- en de amusement-industrie die nog wel aanzienlijke activiteiten ontplooiën op de publieksmarkt. Of de hoofdzetel in Europa, Australië, of de Verenigde Staten is gevestigd, lijkt van weinig belang. Bertelsmann, Hachette, Maxwell en Berlusconi zijn de namen van tyconen die via nog een dochteronderneming het waagstuk wellicht aandurven. De vooruitzichten voor de Nederlandse cultuur van een dergelijke ontwikkeling zijn niet gunstig, evenmin trouwens als voor de Europese cultuur in het algemeen. Veel meer dan thans het geval is, in een situatie waarin de literaire bestsellers voornamelijk op de markt worden gebracht door literaire uitgevers, zal in het commerciële beleid dat mediagiganten voeren het rendement bepalend worden voor het literaire uitgeefbeleid. Interne subsidiëring, de financieringsbron van menige literaire roman of dichtbundel, is in die omgeving nauwelijks te verwachten. Hooguit een concernbeleid dat zou kunnen worden omschreven als "interne sponsoring", in het kader waarvan een prestigieuze titel op de markt zou kunnen worden gebracht, waarvan de directe financiële opbrengst gering is. Maar ook dan zal het motief niet het literaire belang zijn, maar het commerciële rendement dat in zo'n geval kan worden uitgedrukt in termen van verbetering van het corporative image.

Langs die weinig sympathieke weg zou de concentratie van kapitaal en andere produktiemiddelen bij enkele zeer grote ondernemingen, gespecialiseerd op het terrein van winstgevende media en vermaak de diversiteit en dus de kwaliteit

van het literaire aanbod kunnen aantasten. Homogeniteit betekent immers vergroting van de markt en dat leidt al gauw ook vervlakking.

Echter, zoals op nationale schaal de mini-uitgeverijen een aanvullende of corrigerende en soms zelfs een substituerende functie vervullen voor de middelgrote literaire uitgeverijen, zo zal deze laatste categorie op haar beurt de giganten tegenspel moeten bieden.

Zij zullen daar echter wel voor geëquipeerd dienen te zijn, vooral in financieel opzicht. En daar zou de schoen weleens pijnlijk kunnen gaan wringen. Juist door de uittocht van bestseller-auteurs zal de mogelijkheid om reserves te vormen er niet op verbeteren. Hier ligt een belangrijk aanknopingspunt voor Eurobeleid op het terrein van de literatuur. Niet alleen op literair terrein zal een afwijkende smaak op de open markt kostbaarder worden. Die dure verscheidenheid is echter minstens zo belangrijk voor de Europese cultuur als de voordelige gelijkvormigheid.

Een produktiecampagne voor de publieksboekenproduktie op Europese schaal valt in vijf fasen uiteen:

1. De verwerving van de rechten van titels met een Europees (en misschien nog wel ruimer) marktbereik.
2. Het drukklaar maken van het manuscript, niet alleen in de oorspronkelijke taal, maar ook in vertaalde vorm, op een zodanige manier dat simultane publicatie in de EG mogelijk is.
3. Organisatie van het drukproces dat aan dezelfde eis moet voldoen.
4. Het opzetten en uitvoeren van een liefst multimediale en Europawijde marketingstrategie.
5. Het organiseren en uitvoeren van de distributie op Europese schaal.

Wat zouden de consequenties zijn voor Nederlandse literaire uitgevers als een dergelijk toekomstbeeld realiteit wordt? Het is waarschijnlijk dat de grote Europese mediaconcerns die het boek trouw blijven op jacht gaan naar rechten en daarbij ook Nederland zullen aandoen. Of dat op internationale boekenbeurzen, zoals in Frankfurt of op kantoor in Amsterdam gebeurt, doet er niet zoveel toe. Hoewel het niet in de lijn van de verwachting ligt dat er onmiddellijk vette contracten zullen worden aangeboden aan grote groepen Nederlandstalige auteurs is het evenmin onmogelijk, dat een beperkt aantal wel in aanmerking komt. Dat zullen uit de aard van de affaire waar het omdraait juist auteurs zijn die hoog scoren op de vaderlandse bestsellerslijsten.

De kurk die menig literaire uitgeverij op dit moment boven water houdt, zou weleens stroomopwaarts kunnen afdrijven richting Midden-Europa.

Het is niet uitgesloten dat door middel van de verrekening van rechten (zeker niet als het gaat om "oud fonds" van een auteur die uiteindelijk op Europese schaal erkenning en vooral lezers vindt) de Nederlandse uitgeverij die het nakijken heeft enig soelaas wordt geboden voor een dergelijk verlies. Op die manier zou bijvoorbeeld voor de Bezige Bij op den duur een rol kunnen overblijven die op die van Ajax in de Europacupcompetitie lijkt, met Kees van Kooten in de rol van Marco van Basten. Het talent wordt in Den Haag of Utrecht ontdekt, vervolgens in Amsterdam gekoesterd en ontwikkeld en als het volwassen is, verdwijnt het, in het gunstigste geval met achterlating van een niet onaanzienlijke financiële tegemoetkoming, richting Milaan. Het blijft een Nederlandse schrijver of voetballer, maar het werkterrein is elders in Europa.

De handel in licenties en rechten zal door deze ontwikkeling nog belangrijker worden dan deze al is. In de Bondsrepubliek, waar cijfermatige informatie over de handel in boeken en wat daarmee samen hangt, ruimschoots voorhanden is, is ook de zgn. "onzichtbare uitvoer" gemeten. In 1987 werden bijna 2.400 rechten naar meer dan 40 taalgebieden verkocht. In 260 gevallen was Nederland in het spel betrokken. Daarvan hadden er ruim 60 betrekking op literatuur. Binnen de Europese Gemeenschap ging het in totaal om ongeveer 2.600 verkochte rechten, met een literatuuraandeel van 23%. Uitgeverijen zullen steeds minder belangstelling overhouden voor exclusieve rechten binnen één enkel land, maar zich gaan richten op de hele Europese Gemeenschap. Exclusieve rechten voor één land lijken onvereenigbaar met het principe van een interne markt zonder binnengrenzen.

Voor het economische resultaat van literaire uitgevers is de laatste jaren de uitleenvergoeding een factor van enige betekenis geworden. Boeken van veel gekochte auteurs worden doorgaans ook vaak uitgeleend. Eventuele buitenlandse uitgevers van Nederlandse bestseller-schrijvers zullen naar verwachting ook aanspraak kunnen gaan maken op het uitgeversaandeel van de leenvergoeding, met als resultaat een verdere verzwakking van de economische basis voor het uitgeven van Nederlandstalige literatuur.

Niet alleen het uitgeven van oorspronkelijk Nederlandse literatuur zal de invloed ondergaan van een Europese concentratie op de markt van publiëksboeken. Het effect voor in het Nederlands vertaalde buitenlandse literatuur zal naar verwachting groter zijn dan voor werk dat in de eigen taal is geschreven. Ook succesrijke literaire vertalingen vervullen in menige Nederlandse literaire uitgeverij de functie van profit centre waaruit een veel breder scala van literaire activiteiten moet worden

gefinancierd. Of een bestseller vertaald is of oorspronkelijk in het Nederlands is geschreven, doet niets af aan het feit dat binnen de huidige omstandigheden in de boekenuitgeverij, waar 20% van de titels voor de winst zorgt, 40% net uit de kosten komt en nog eens 40% verlies oplevert, bestsellers niet kunnen worden gemist. Het eventuele verlies van een "vaste" buitenlandse bestseller-auteur zal niet of nauwelijks kunnen worden gecompenseerd door de verkoop van rechten.

Misschien dat een Nederlandse uitgeverij een functie kan behouden op het terrein van de distributie en de marketing van een in het Nederlands vertaalde titel van een buitenlandse schrijver die een buitenlandse uitgever op de Nederlandse markt brengt. Of dat een serieus te nemen compensatie zal opleveren, is echter de vraag. Sterker dan voor de oorspronkelijk Nederlandse literatuur geldt, dat de internationale markt voor literatuur met een sterke verkooppotentie danig zal worden afgeroomd door buitenlandse uitgeverijen die hun kaarten op Europa kunnen en durven zetten.

Hoewel er in de veronderstellingen waarop dit verhaal is gebaseerd, werd uitgegaan van hooguit geringe veranderingen ten aanzien van de vaste prijs is het een onderwerp dat in deze episode niet onbesproken kan blijven. Deze passage van het scenario handelt namelijk over in het Nederlands geschreven boeken die op de Nederlandse markt komen, maar die noch in België, noch in Nederland zijn geproduceerd en uitgegeven.

Zelfs een vaste prijs binnen hetzelfde taalgebied is in die situatie niet meer in staat het beoogde beschermende effect uit te oefenen. De bedreigingen voor de diversiteit van het literaire aanbod, doordat de financiële ruimte van uitgevers inkrimpt - met onvermijdelijke gevolgen voor hun auteurs - en doordat boekverkopers onder nog grotere druk komen te staan, zijn dan levensgroot. Het is dan van tweeën een: of er komt een vaste boekenprijs voor de hele Europese Gemeenschap, of die komt er niet, maar in de plaats daarvan worden andere Europese maatregelen genomen ter bescherming van de boekencultuur in Europa. Wanneer de nota "Books and reading: a cultural challenge for Europe" serieus mag worden genomen, ligt dat toch in de rede. Maar indien andere krachten, die zeker op dit moment in de EG de boventoon voeren, ook op langere termijn het repertoire zullen blijven bepalen, is de toekomst van de pluriforme literatuur in het Verenigde Europa niet glinsterend.

Ten behoeve van Nederlandse literaire uitgevers bestaat er overigens naast de generieke maatregelen als vaste boekenprijs en laag BTW-tarief een specifiek beleidsinstrument in de vorm van de subsidieregelingen voor literaire boeken en literaire tijdschriften. Hoewel het bedrag dat daarvoor jaarlijks op de kunstenbegroting wordt opgevoerd met in totaal ongeveer 1 miljoen gulden niet gigantisch kan worden genoemd, is het literaire rendement ervan niet gering.

Niet alleen kunnen op die manier jaarlijks ongeveer 25 titels op de markt worden gebracht van belangrijke oude of nieuwe literaire boeken, die voor de uitgever een onoverkomelijk groot risico inhielden. Ook het twintigtal literaire bladen dat er op dit moment door wordt ondersteund, zou verdwijnen of aanzienlijk worden uitgedund indien deze mogelijkheid zou verdwijnen.

De juridische studie "De Europese Gemeenschappen en Cultuurbeleid, een juridische analyse" tendeert in de richting, dat dergelijke steunregelingen mogen blijven, mits niet wordt gediscrimineerd naar nationaliteit en de Europese handel niet wordt opgezaaid met een vorm van oneerlijke concurrentie. Selectie op grond van taal en kwaliteit is, zoals al eerder werd opgemerkt, hoogstwaarschijnlijk wel toegestaan. Het is niet staande te houden, dat de vrije Europese handel geweld wordt aangedaan door de ondersteuning van moeilijk verkoopbare Nederlandstalige literatuur, of Nederlandstalige literaire bladen: deze kunnen veelal zelfs in het eigen land slechts in heel bescheiden oplagen worden verkocht. De regeling, die misschien straks door middel van een apart fonds zal worden uitgevoerd, zal daarom wel overeind kunnen blijven. Het is overigens onwaarschijnlijk dat de vorm waarin de regeling wordt uitgevoerd (via een apart fonds of direct via het Ministerie van WVC) invloed heeft op de bestendigheid tegen minder gewenste effecten van de interne markt.

Dat wil echter nog niet zeggen, dat er geen kapers op de kust kunnen komen. Met name de Oevers van de Schelde zijn in dat opzicht verdacht terrein. Immers ook Vlaamse literaire bladen zullen zich op zijn minst kandidaat kunnen stellen voor een bijdrage van de Nederlandse overheid uit dezelfde financiële bron. Een test-case heeft zich inmiddels al voorgedaan in de vorm van het subsidieverzoek van het Vlaamse literaire blad "'t Kofschip". De Raad voor de Kunst bracht een negatief advies uit, omdat het een Belgische uitgever betrof. Het ziet er echter naar uit, dat de beoordelende instantie, of dat straks nog steeds de afdeling Letteren van de Raad voor de Kunst is, of een fondsbestuur, ten aanzien van een Nederlandstalig blad alleen nog het kwaliteitscriterium zal mogen hanteren. Ook in dit geval is, evenals bij het Fonds voor de Letteren, - weinig te verwachten van het Vlaamse spiegelbeeld.

3.3. Distributie, in- en uitvoer

Voor de ruim 27 miljoen algemene boeken die in 1988 werden verkocht in Nederland lopen verschillende trajecten om de afstand tussen uitgevers en detaillisten af te leggen. Vanouds bestaan er nauwe relaties tussen boekhandelaren en uitgevers. In vroeger tijden werd het uitgeven en verkopen van boeken vaak in een en hetzelfde bedrijf gecombineerd. Specialisatie op een van die activiteiten heeft niet tot gevolg gehad dat gemeenschappelijke belangen uit het oog

verloren gingen. Samenwerking tussen uitgevers en verkopers van boeken op het terrein van de distributie dateert al van rond 1900.

De meest concrete vorm waarin die samenwerking gestalte heeft gekregen is het Centraal Boekhuis in Culemborg. Daar liggen ongeveer 55.000 verschillende titels opgeslagen, die nog altijd zonder extra kosten, binnen enkele dagen bij de boekhandel worden bezorgd.

Het Centraal Boekhuis is overigens slechts in logistieke zin distributeur en niet in economische. Het neemt immers niet voor eigen rekening en risico deel aan de handel in boeken. De boeken die het Centraal Boekhuis in voorraad houdt en distribueert, blijven eigendom van de uitgevers. Het is de vraag of de eenzijdige verdeling van het voorraadrisico die daarvan het gevolg is, nog in het voordeel is van beide betrokken partijen, uitgever en boekhandelaar. De boekhandelaar die meent te kunnen volstaan met een smal assortiment, omdat hij desondanks toch binnen enkele dagen vrijwel elk gewenst boek kan leveren, ondergraaft zijn eigen positie als adviseur en negeert de verkoopstimulerende invloed die uitgaat van een ter plekke aanwezig overzicht van het boekenaanbod waaruit direct kan worden geleverd. Sommige literaire uitgevers geven hun gehele fonds of een substantieel gedeelte daarvan bij geselecteerde boekhandelaren in consignatie, waardoor zij zonder extra voorraadrisico toch een aantrekkelijke collectie in huis kunnen hebben.

In 1988 bedroeg de omzet van het Centraal Boekhuis bijna 330 miljoen gulden. 70% daarvan had betrekking op algemene boeken, waarvan er 10,4 miljoen exemplaren (bijna 40% van de totale publieksverkopen) werden verstouwd. De rest van de binnenlandse leveringen, waarbij het meestal om grotere partijen gaat, dan die via het Centraal boekhuis lopen, geschiedt rechtstreeks door de uitgever aan de boekhandel, heeft betrekking op verkopen aan inkoopcombinaties en ketenboekhandels, of loopt via grossiers en distributeurs, waarvan enkele wel en een aantal niet tot de boekenbranche worden gerekend. Zo'n 3% van de algemene boekenverkoop wordt nog altijd rechtstreeks door de uitgever aan de consument geleverd.

Hoewel het Centraal Boekhuis een cruciale periode in het bestaan voor de boeg heeft, onder meer door een heroriëntatie op de algemene functie die het voor het boekenvak vervult, waarbij het in voorraad houden van langzaam lopende titels en de levering van de zgn "eentjes" in het bijzonder in de aandacht staan, is het op het eerste gezicht is niet te verwachten dat de open markt veel aan het patroon van de binnenlandse boekdistributie zal veranderen. Er zijn andere ontwikkelingen gaande, die in de tijd samenvallen, die de bijdrage aan de fijnmazigheid van de distributie die het Centraal Boekhuis levert, kunnen verminderen.

Voor de interne markt is vooral relevant, dat er vooralsnog in Culemborg geen plannen bestaan om fondsen van buitenlandse uitgevers in het zgn. centraal depot op te nemen. Dat zou echter weleens anders kunnen komen te liggen, wanneer de veronderstelling die aan dit scenario ten grondslag ligt uitkomt dat een aantal, vooral buitenlandse, uitgevers zich zal storten op de internationale literaire bestsellers-markt en die zal gaan bewerken met zoveel mogelijk uniform uitgegeven titels in de verschillende Europese talen. Het ligt voor de hand dat dergelijke buitenlandse uitgevers zich zoveel mogelijk zullen proberen aan te sluiten bij het bestaande distributiepatroon, inclusief het Centraal Boekhuis, dat aldus flink wat buitenlandse boeken, zij het in het Nederlands geschreven, in voorraad krijgt.

Wellicht biedt de open markt nog een ander perspectief aan het Centraal Boekhuis. In een aantal lidstaten is de logistiek van boekendistributie aanzienlijk minder gestroomlijnd dan in Nederland. Dat is niet zozeer het geval in de Bondsrepubliek, waar een vergelijkbaar systeem bestaat, zij het met meer dan één centraal punt, maar wel in het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. In het Verenigd Koninkrijk is de boekendistributie vooral georiënteerd op de boekhandel; in Frankrijk vooral op de uitgeverij. Het is niet uitgesloten dat op den duur mede onder invloed van de internationalisering van de bestsellersmarkt ook in die landen wordt gekozen voor een formule die vergelijkbaar is met die van het Centraal Boekhuis. In dat geval heeft het management van het Centraal Boekhuis in de vorm van een rijke ervaring en een schat aan know-how een aantrekkelijk exportartikel in handen.

De uitvoer van de Centraal Boekhuisformule naar het land dat daarvoor -overigens ook zonder open markt- het meest in aanmerking komt, België, is echter nog altijd niet gelukt. De ongewisse situatie rond de vaste boekenprijs wordt genoemd als een van de factoren die dat in de weg staan. Inmiddels zijn er wel degelijk andere vormen voor de distributie van de boekenexport naar België (127 miljoen gulden in 1987) ontwikkeld als alternatief voor het traditionele systeem van alleenvertegenwoordigers per uitgevershuis, de zgn. monopoolhouders, waarvan het de vraag is of het bestand is tegen de mededingingsregels van de Europese Gemeenschap. Het is duidelijk dat Nederlandse uitgevers een meer directe toegang tot de Belgische markt proberen te krijgen.

Een groeiend aantal lezers prefereert, ofwel vanwege de meestal lagere prijs ofwel vanwege een grotere authenticiteit, boeken die zijn geschreven in de oorspronkelijke taal. Het authenticiteitsargument zal vooral bij literaire werken gelden, waarmee niet is beweerd dat ten aanzien van de literatuur geld geen rol zou spelen. Van het aantal boeken dat jaarlijks in Nederland wordt gekocht, is nu al een aanzienlijke gedeelte geschreven in een vreemde taal en

via import in Nederland terecht gekomen. Verdere stijging van de opleidingsgraad van de Nederlandse bevolking, die zich overigens niet in de eerste plaats bij het taalonderwijs manifesteert, werkt het vermoeden in de hand dat dit cijfer nog wel enige tijd in de opgaande lift zal blijven. Het binnenlandse aanbod van literatuur in een vreemde taal wordt verzorgd door importeurs, door zelf-importerende boekhandelaren en door enkele gespecialiseerde vestigingen van buitenlandse origine, waarvan een spectaculaire uitbreiding in de Amsterdamse Kalverstraat voor de deur staat. Hoewel de juridische basis daarvoor nu al niet sterk is, zijn importeurs in de praktijk vaak nog alleenverteenwoordigers van bepaalde buitenlandse uitgeverhuizen.

Na 31 december 1992 kan zowel iedere particulier als elke boekhandelaar veel gemakkelijker dan thans het geval is boeken gaan bestellen bij Europese uitgeverijen, of bij gecentraliseerde, ergens in Europa gevestigde, distributeurs van bij voorbeeld Amerikaanse boeken. Een herverkaveling van de handelstromen van ingevoerde boeken ligt in het verschiet. Importeurs zullen hun positie vooral moeten zien te verdedigen door service, zoals een breed assortiment en snelle en betrouwbare levering. De grotere concurrentie, met name op het terrein van buitenlandse bestsellers die niettemin zal optreden, de vergemakkelijking van het grensverkeer en wellicht ook het doorbreken van de vaste afspraken over omrekenkoersen, die binnen het kader van de Vereeniging ter Bevordering van de belangen des Boekhandels gelden, zullen erop uitdraaien dat de prijs van buitenlandse boeken aanzienlijk zal dalen. Voor sommige boeken zijn percentages in de orde van grootte van 25 niet uitgesloten. De prijsconcurrentie die in dit exotische gedeelte van de boekenmarkt toch al welig tiert, zal er alleen maar heviger door worden. De assortimentsboekhandel die op dit moment nog een substantieel gedeelte van zijn omzet met buitenlandse boeken realiseert, zal de zwaarste klappen oplopen. En daarmee zijn we weer aangeland bij een van de zwaarste argumenten ten faveure van een vaste prijs voor alle boeken en niet alleen voor het binnenlands geproduceerde gedeelte van het assortiment.

Het ziet er aldus naar uit, dat de positie van vertaalde literaire romans die door Nederlandse uitgevers op de markt worden gebracht niet alleen zal worden aangetast doordat buitenlandse uitgeverijen die over de rechten beschikken zelf met een Nederlandse vertaling op de Nederlandse markt kunnen komen, maar ook doordat het prijsverschil met een uitgave in de oorspronkelijke zodanig groot wordt, dat een gedeelte van de potentiële kopers overstapt op de buitenlandse uitgave van de beoogde titel. Een dergelijk substitutie-effect hoeft zich overigens geenszins te beperken tot vertalingen in het Nederlands. Ook oorspronkelijk in het Nederlands geschreven literatuur staat in een concurrentieverhouding met buitenlandse literatuur; niet alleen omdat de lezer maar een keer dezelfde gulden aan boeken kan uitgeven, maar ook omdat hetzelfde leesuur

slechts aan één boek tegelijk kan worden besteed. Nadere gegevens omtrent de internationale handel in boeken waar Nederland bij is betrokken, kunnen worden ontleend aan de CBS-Maandstatistiek voor Buitenlandse Handel.

Onderlinge vergelijkingen van gegevens over im- en export worden echter bemoeilijkt door de omstandigheid dat er geen uniforme prijsmaatstaf wordt gehanteerd. Bovendien omvatten de exportcijfers ook doorverkopen van boeken die eerst zijn ingevoerd. Toch is het opmerkelijk dat in 1986 het invoer-totaal van alle soorten boeken 484 miljoen gulden bedroeg en dezelfde bron een uitvoer van 483 miljoen vermeldt. De invoer was voor 75% afkomstig uit de Europese Gemeenschap; de uitvoer bleef voor 70% binnen de EG, met België, Duitsland en Engeland als de belangrijkste handelspartners. Naar België werd voor 127 miljoen uitgevoerd (invoer 116 miljoen); naar de Bondsrepubliek voor 113 miljoen (invoer 100 miljoen). Met het Verenigd Koninkrijk bestaat een negatieve handelsbalans voor boeken (invoer 92 miljoen tegenover 61 miljoen uitvoer), wat niet wegneemt dat een niet gering gedeelte van de uitvoer wetenschappelijke boeken en vakliteratuur betreft die in het Engels is geschreven. Vanzelfsprekend is de afzet van dergelijke boeken niet tot het Verenigd Koninkrijk beperkt. Onder auspiciën van de KNUB wordt een actief exportbeleid gevoerd, dat zich overigens niet beperkt tot de twaalf landen van de Europese Gemeenschap, maar ook de rest van de wereld omvat.

Nederlandse uitgevers lijken in Europa voorop te lopen bij het afdwingen van een goede regeling van het kopieerrecht. Het belang daarvan is voor wetenschappelijke publicaties aanzienlijk belangrijker dan voor literaire. Voorlopig ziet het ernaar uit dat nationale regelingen niet strijdig zijn met het communautaire recht. Daarmee is zeker niet gezegd dat het Groenboek Auteursrecht van de Europese Commissie veel vertrouwen heeft gewekt binnen de Europese boekenuitgeverij. Het lijkt vooral toegeschreven naar exploitatiemogelijkheden van de moderne media en dreigt het auteursrecht ondergeschikt te maken aan doeleinden van economische en cultuurpolitiek. Boeken komen er bovendien slechts spaarzaam in voor. Het onderwerp is overigens te specialistisch om in de context van dit draaiboek veel meer over te zeggen dan dat zonder een goede bescherming tegen roefdrukkerij en piraterij en zonder een bevredigende vergoeding voor het kopiëren van publicaties in gedrukte vorm de economische positie van de Europese boekenuitgeverij wankel is en door het integreren van de nationale markten er niet steviger op zal worden.

3.4. Boekhandel

Boeken zijn behalve in min of meer gespecialiseerde boekwinkels ook nog te koop in warenhuizen, supermarkten, sigarenzaken, bij wijnhandelaren, fotowinkels, speelgoed-

zaken en waar al niet meer. Ook via de boekenclubs bereiken heel wat boeken de consument. Hoewel het effect daarvan op het bedrijfsresultaat van de boekhandel niet moet worden overdreven, is het duidelijk dat de teruggang in de verkoop van het aantal algemene boeken van 33 mln. stuks in 1980 tot 27,3 mln. in 1988 de gespecialiseerde boekhandel relatief zodanig heeft ontzien dat het marktaandeel enigszins kon worden opgevijseld. Zoals al is opgemerkt, lijkt de literatuur er enigszinsin te slagen zich aan de dalende lijn te onttrekken. Vanouds is de assortimentboekhandel een belangrijke leverancier van literatuur. In 1988 werd 75% van de literatuuraankopen gedaan bij de erkende boekhandel (assortimentsboekhandels, kantoorboekhandels, en boekenafdelingen van een warenhuis), 17% bij boekenclubs, nog geen één procent bij het boekenpostorderbedrijf en 7% elders, zoals het zgn. "moderne antiquariaat" en allerhande winkelbedrijven die doorgaans met de term "branchevreemd" worden aangeduid.

Niettemin loopt het aantal erkende verkooppunten geleidelijk terug. Waren dat er in 1980 nog 1.852, in 1988 werden er niet meer dan 1.614 geteld. Aan die inkrimping zullen de slechte economische resultaten van een groot aantal boekhandels niet vreemd zijn. In 1987 werd een bedrijfsvergelijkend onderzoek gehouden onder een honderdtal leden van de Nederlandse Boekverkopers Bond. De uitkomst daarvan van was dat slechts 10% een acceptabel economische resultaat behaalde. Niet minder dan 25% belandde twee achtereenvolgende jaren in de verliescijfers. En dat is op den duur natuurlijk niet vol te houden. Berekend werd dat niet minder dan 65% van de Nederlands boekhandelaren in de gevarezone verkeert. De Nederlandse Boekverkopers Bond doet een beroep op de uitgevers om een grotere marge voor boekhandelaren beschikbaar te stellen. Ook de (landelijke) overheid wordt aangesproken vanwege het nationale belang van een landelijk verspreid netwerk van assortimentsboekhandels, wat een nationale verantwoordelijkheid schept.

De prognose voor de boekhandel wordt er niet beter op in de verwachting, dat de epidemie bestselleritis mede door invoer uit EG-partnerlanden van in het Nederlands vertaalde boeken nog heviger zal toeslaan en een flink gedeelte van de desbetreffende boekenomzet via de branchevreemde - of misschien wel boekgevaarlijke - detailhandel zal worden verkocht. Samenwerking, met als consequentie versterking van de positie tegenover de uitgever bij het onderhandelen over de marge, is een van de manieren waarop de boekhandel heeft getracht zelf het tij te keren. Ruim 140 boekwinkels zijn aangesloten bij een inkoopcombinatie; ruim 600 verkooppunten maken op de een of andere manier deel deel uit van een franchise-keten. Het heeft er de schijn van dat er daarnaast misschien nog een honderdtal geheel zelfstandig en individueel opererende boekhandelaren bestaat, die een omzet weten te realiseren die boven de kwart miljoen uitkomt.

Het vermoeden bestaat dat ook zij op korte termijn op zoek zullen gaan naar samenwerkingspartners. De overlevingskansen voor de restgroep met een bescheiden omzet zijn slecht. De verwachting lijkt gerechtvaardigd dat binnen een gering aantal jaren de concentratiegraad in de boekhandel hoog zal zijn.

Het is overigens opvallend - en enigszins hoopgevend - dat de laatste jaren met name door Wolters Kluwer (met 29 verkooppunten van boeken) flink is geïnvesteerd in groots opgezette boekwinkels, zowel voor algemene boeken, als wetenschappelijke boeken en vakliteratuur. Het jaarverslag van het concern over 1988 is tamelijk content over de resultaten. En dat zegt niet niets in een ondernemersklimaat waarin de rendementsnormen doorgaans tamelijk hoog liggen. Het ziet er echter naar uit, dat één of hooguit enkele van dergelijke boekwinkels per stad van enkele honderdduizenden inwoners, waar meestal ook nog een doorgaans goed voorziene boekafdeling van een warenhuis (daarvan zijn er ruim 60 in ons land) beschikbaar is naast een aantal assortimentsboekwinkels en op strategische plekken ook nog enkele ketenboekwinkels, de limiet is. Er lijken nauwelijks witte plekken op de Nederlandse kaart te ontdekken die grote vestigingen van buitenlandse boekenverkopers zullen aantrekken, zoals het Engelse Waterstone of de Franse FNAC.

Dat zal hooguit gebeuren om in te spelen op de grote vraag naar Engelstalige boeken, zoals de Engelse keten W. H. Smith -opnieuw - gaat proberen in de Amsterdamse Kalverstraat. Bovendien zullen de weinig uitnodigende resultaten van de boekhandel in Nederland de drang om zich hier te gaan vestigen ook niet erg aanmoedigen.

Het is evenzeer de vraag of de kansen hoog moeten worden ingeschat om via een uitbraak naar het buitenland de Nederlandse boekhandel nieuwe perspectieven te bieden. Op het eerste gezicht zou de inloopformule van AKO/BRUNA in het Duitse en misschien ook in het Belgische grensgebied een mogelijkheid kunnen zijn die nader onderzoek verdient. De boekhandel in België lijkt voor verbetering vatbaar, waarbij ondersteuning vanuit Nederland (wellicht via de franchise-formule) goede diensten zou kunnen bewijzen.

Vooralsnog lijkt het onbetrouwbare prijsregime dat in de weg te staan. Het is niet te verwachten dat de detailhandel in (literaire) boeken ingrijpende effecten zal ondergaan van de uitbreiding van de potentiële markt van 14 miljoen naar 320 miljoen zielen. De klandizie in de winkel zal daardoor niet vergroten, wellicht met uitzondering van boekwinkels die in de grensstreek zijn gevestigd. De vergemakkelijking van het grensoverschrijdend verkeer zal het zelf-importeren van buitenlandse boeken kunnen stimuleren. Hooguit in een enkel geval zal het daardoor te verkrijgen margevoordeel wezenlijk soelaas kunnen bieden voor de moeilijke tijden die boekhandel doormaakt. Waarschijnlijk zal de onderlinge concurrentie ertoe leiden, dat tenminste een deel daarvan wordt afgestaan aan de consument.

In de verschillende scenario's die zijn geschreven over de gevolgen van het afschaffen van de vaste boekenprijs vallen de zwaarste klappen in de hoek van de het land verspreide assortimentsboekhandel. Het in bloedstollende schakeringen beschreven culturele inferno dat een dergelijke maatregel teweeg zou brengen, heeft er in veruit de meeste lidstaten voor gezorgd dat er nationale systemen voor een vaste boekenprijs bestaan. Onder andere omdat er over de consequenties van een losse boekenprijs al verschillende draaiboeken bestaan, is in dit relaas uitgegaan van het continueren van de vaste prijs.

Een garantie dat die veronderstelling uitkomt, wordt uiteraard niet afgegeven. Wel kan erop worden gewezen dat de noodzaak van een systeem dat niet ophoudt bij de landsgrens en evenmin bij de grenzen die talen door het verenigd Europa trekken nog groter wordt dan die al is, indien de veronderstelling uitkomt dat een niet gering gedeelte van het bestsellersaanbod in de Nederlandse taal van buiten Nederland zal worden ingevoerd. Als op die manier het Nederlandse systeem van vaste prijzen kan worden omzeild, kan bijvoorbeeld het eerder genoemde witboek, of het in wat nuchterder bewoordingen gestelde advies van de Raad voor de Kunst over de boekenprijs uit de kast worden getrokken om na te lezen wat er van een cultureel belangrijk erfgoed, hetgeen van een netwerk van verspreide boekhandels toch met recht kan worden gezegd, overblijft.

Maar - en ook dat is al eerder opgemerkt - het blijft de vraag of op den duur zelfs een goed geregeld communautair systeem van vaste prijzen voldoende is om dat lint van assortimentsboekhandels over het land in stand te houden. Als de uitgevers niet bereid of niet bij machte zijn om een hogere marge te bieden, zal met des te meer klem de overheid (en waarschijnlijk de Rijksoverheid, hoewel er best wat voor is te zeggen om de lokale autoriteiten te wijze op hun verantwoordelijkheid voor een goede boekenvoorziening) worden aangesproken. In de context van dit draaiboek is de vraag relevant in hoeverre een eventuele maatregel van de overheid ter financiële ondersteuning van noodlijdende boekhandelaren in Nederland toelaatbaar is binnen de open Europese markt. Het lijkt in zo'n geval bijna onontkoombaar om te discrimineren naar nationaliteit. Het is immers niet de bedoeling dat een Duitse boekhandelaar die in Almelo een filiaal opent ook in aanmerking zou komen. Daarbij is doorslaggevend in welke mate argumenten als het behoud van de eigen culturele identiteit, of het beschermen van de Nederlandstalige literatuur, of het overleven van de Nederlandse taal grond opleveren voor ontheffing van de algemene non-discriminatie-regel tussen lidstaten. De juridische studie "De Europese Gemeenschappen en Cultuurbeleid, een juridische analyse" spreekt in dit verband van een "in principe goed argument" over de aanvaarding waarvan echter nog niets met zekerheid is te zeggen. Een proefproces voor het Europese Hof zou wellicht enige duidelijkheid kunnen opleveren.

In "Books and Reading: a cultural challenge for Europe" ontbreekt het niet aan verbale bijval voor een netwerk van goede boekwinkels, dat voor elk EG-land niet minder dan van vitaal belang wordt genoemd. Er worden nieuwe initiatieven in het vooruitzicht gesteld die vooral lijken te gaan in de richting van de verbetering van opleidingsfaciliteiten voor boekverkopers. Of daar veel van te verwachten is, is echter de vraag. De opleidingsmogelijkheden in Nederland voor het boekenvak zijn op HBO-niveau. De animo van afgestudeerden om in een boekwinkel te gaan werken, is gering.

De pijn lijkt eerder te schuilen in minder aantrekkelijke financiële vooruitzichten en andersoortige carrièremogelijkheden, dan in de afwezigheid van de mogelijkheid om een goede opleiding te volgen. hetzelfde document rept ook over de mogelijkheid om als alternatief voor een vaste prijsstelsel specifieke maatregelen voor de Europese boekhandel (en boekuitgeverij) op communautair niveau af te kondigen. Zolang niet duidelijk is wat die zullen inhouden, is het prematuur om er veel meer over op te merken, dat het niet eenvoudig zal zijn een beleidsinstrument te bedenken dat op zijn minst even goede effecten zal hebben en even goed uitvoerbaar is als een communautaire vaste boekenprijs.

Voor de boekenclubs in Nederland het jaartal 1992 weinig nieuws in het verschiet. Niet alleen omdat het ernaar uitziet dat deze vorm van laaggeprijsde boekendistributie naar de consument over het hoogtepunt van zijn populariteit heen is en wat dat aangaat toe is aan een zekere stabilisatie. Bovendien zijn de boekenclubs in dit land - ten teken dat er niet per se op de eenwording van de Europese markt wordt gewacht, indien er commerciële kansen worden geroken - weinig meer dan filiaalbedrijven van een Duitse gigant. Verdere internationalisering is niet te verwachten.

3.5 Bibliotheken

Nederland telt ongeveer 1.200 vestigingen van de openbare bibliotheek, waarvan er sommige zelfs mobiel zijn.

Bijna 30% van de Nederlandse bevolking heeft een bibliotheekkaart door middel waarvan voor een geringe vergoeding boeken kunnen worden geleend die bij aankoop doorgaans bedragen van minstens enkele tientallen guldens zouden hebben gekost. Vooral voor de jeugd tot 18 jaar, waarvan 62% bibliotheeklid is, vormt de bibliotheek een belangrijke toegangsweg tot de culturele rijkdom van het boek. Bibliotheken hebben overigens geen specifiek culturele doelstelling. Zij leggen zich in de eerste plaats toe op het toegankelijk maken van informatie in ruime zin. Dat neemt niet weg, dat het aannemelijk is dat de financiële drempel tot de literatuur door middel van de openbare bibliotheken aanzienlijk is verlaagd, met name voor de doorgaans weinig koopkrachtige schoolgaande en studerende jeugd.

Het bibliotheekwerk, dat na de introductie van de contributievrijdom voor de jeugd flink groeide verkeert thans in een tamelijk stabiele periode.

Het aantal uitleningen bedraagt zo'n 170 miljoen per jaar, waarvoor een beroep wordt gedaan op een boekenbezit van 40 miljoen exemplaren. De jaarlijkse vernieuwing en aanvulling geschiedt - nog altijd - grotendeels via de boekhandel en levert een aanzienlijke bijdrage aan de totale boekenverkoop aan bibliotheken die in 1988 66 mln.gld. bedroeg. Per hoofd van de bevolking worden en jaarlijks 11 boeken uitgeleend, waar niet meer dan twee gekochte boeken per hoofd tegenover staan.

Voor schrijvers, vertalers en uitgevers zijn bibliotheekuitleningen ook van belang vanwege de leenvergoedingen die daarvoor worden verstrekt. Binnen afzienbare tijd zal daar jaarlijks een bedrag van 15 miljoen gulden voor beschikbaar zijn, dat volgens een verdeelsleutel van 70/30 tussen auteurs en uitgevers dient te worden verdeeld.

Het effect van de eenwording van de Europese markt zal voor de Nederlandse bibliotheekwereld niet moeten worden gezocht in een uitbreiding of internationalisering van het ledenbestand. Een eventuele communautaire regeling van de leenvergoeding en de rol van bibliotheken in het algemeen binnen een communautair cultuurbeleid vormen de belangrijkste raakvlakken van de bibliotheekwereld met "1992".

Behalve in Nederland bestaan er binnen de Europese Gemeenschap vergoedingen voor het uitlenen van boeken via openbare bibliotheken - particuliere, commerciële, uitleenbibliotheken zijn zo goed als uitgestorven - in Denemarken, de Bondsrepubliek Duitsland en het Verenigd Koninkrijk. Hoewel er toezeggingen zijn gedaan om ook in België een leenvergoeding in te stellen, is het nog niet zover. Met uitzondering van het Duitse systeem is het leenrecht niet gebaseerd op het auteursrecht, maar op cultuurpolitieke of sociaal-politieke uitgangspunten. Toch is zelfs het Duitse systeem niet helemaal zuiver op de auteursrechtelijke graat, omdat de leenvergoeding voor een deel wordt gestort in een pensioenfonds voor auteurs, ongeacht het aantal uitleningen van hun werk. Door niet het auteursrecht als basis voor de leenvergoeding te kiezen is het mogelijk de uitbetalingen te beperken tot Nederlandse uitgevers en schrijvers en vertalers in de eigen landstaal of -talen. Het is zeer de vraag of deze vorm van uitsluiting van andere Europeanen verenigbaar is met de interne markt. Ook ten aanzien van dit onderwerp lijkt de Europese Gemeenschap met twee tongen te spreken. Het Groenboek Auteursrecht is tamelijk laconiek over het leenrecht, wanneer het een reactie formuleert op suggesties voor een communautaire regeling. Allereerst wordt geconstateerd dat de bedragen die ermee op nationaal niveau mee zijn gemoed bescheiden zijn.

Vervolgens wordt bijna even fijnzinnig opgemerkt dat er slechts in een viertal lidstaten een voorziening voor is getroffen, wat bovendien dikwijls zo moeizaam is gegaan dat het bereiken van een consensus binnen de hele Gemeenschap ook wel niet vlot zal verlopen.

De derde afwijzende overweging is misschien nog wel het meest zeggend over de opstelling van de Europese Commissie ten aanzien van cultuurbeleid. Erop wijzend, dat alleen in de Bondsrepubliek Duitsland een stelsel wordt gehanteerd, dat op het auteursrecht is gebaseerd, wordt de conclusie getrokken dat in de andere drie landen de leenrechtvergoeding in feite een methode is om subsidiegelden uit te keren aan uitgevers en schrijvers.

En dat wordt zeker niet gezien als een onderwerp dat rijp is voor harmonisatie.

Over de vraag of het viertal nationale regelingen bestand zal zijn tegen de afbraak van de economische grenzen binnen de Gemeenschap laat het Groenboek Auteursrecht zich niet uit.

Ook in dit geval, het is immers een cultuurpolitieke regeling, zou de taal een verdedigingslinie kunnen zijn waarachter de leenvergoeding zich voorlopig zal kunnen verschansen tegen EG-infiltraties. Toch lijkt de taal als strategisch argument in dit geval minder sterk dan ten aanzien van bijvoorbeeld het Letterenfonds. Bovendien zullen ook hier gaten in de wal open blijven voor Vlamingen die gebruik zouden willen maken van de Nederlandse regelingen. Het is, gezien het niet geringe aantal Vlaamse literaire auteurs, niet uitgesloten dat langs deze weg een substantieel gedeelte van het leengeld na 1992 naar Vlaanderen zal vloeien. De Vlaamse regering zou nog eens kunnen worden herinnerd aan de toezegging om ook een leengeldvergoeding in te stellen.

Is het Groenboek Auteursrecht ondubbelzinnig afhoudend ten aanzien van het leenrecht, "Books and Reading: a cultural challenge for Europe" spreekt zonder voorbehoud voor de toepassing van het leenrecht op het niveau van de Europese Gemeenschap als geheel. Daartoe zouden de verschillende nationale systemen voor het auteursrecht moeten worden onderzocht en vervolgens geharmoniseerd. Of de Nederlandstalige literaire wereld daar veel wijzer van zal worden, is echter de vraag. De consequentie van een dergelijke oplossing zou immers zijn, dat ook buitenlandse auteurs en uitgevers recht krijgen op een leenvergoeding. Het spiegelbeeld, dat Nederlandse auteurs en uitgevers ook in het buitenland leenvergoedingen kunnen gaan innen, zal niet kunnen voorkomen dat er per saldo meer vergoedingen naar het buitenland zullen gaan, dan uit het buitenland naar Nederland toevloeien. Tenzij er een aanzienlijke verhoging van het tarief in het EG-vat zit, zal de gedachte om het leenrecht op communautaire schaal te gebruiken om de inkomensvorming voor Europese auteurs te verbeteren, voor Nederlandstalige schrijvers en vertalers weleens averechts kunnen uitwerken.

In "Books and Reading: a cultural challenge for Europe" komen bibliotheken nog in een ander verband aan de orde, namelijk als speerpunten bij de distributie van boeken. Om die functie te versterken wordt niet alleen gedacht aan een programma gericht op de automatisering van bibliotheken in

de Gemeenschap, maar ook aan het stimuleren van een netwerk van bibliotheken in met name de zuidelijke regionen. Onwillekeurig doemt een wat hybride beeld op. In de wat meer ontwikkelde lidstaten bestaat een grotendeels gesubsidieerd stelsel van bibliotheken en maakt de assortimentsboekhandel moeilijke tijden door. De mogelijkheid om daar specifieke steunmaatregelen voor te treffen wordt niet uitgesloten. Daarnaast wordt een ondersteuningsprogramma opgesteld voor bibliotheken in de zuidelijke staten van de Gemeenschap.

In een scenario als dit zou de aankondiging niet misstaan van een onderzoek naar de mogelijkheid om vooral in minder dichtbewoonde streken van Europa de combinatie van de functies van boekhandel en bibliotheek, die zeker niet nieuw is, te herstellen. Beide instellingen verschillen ongetwijfeld van elkaar op een aantal markante punten. Maar ten aanzien van de distributie van boeken sluiten ze nauw op elkaar aan. Gevreesd moet echter worden dat een dergelijke passage gedoemd is fictie te blijven.

Dat Zweden geen lid is van de Europese Gemeenschap levert nog geen bezwaar op om een Zweeds voorbeeld van overheidssteun voor de literatuur in het licht te stellen, waarbij bibliotheken en assortimentsboekhandels een belangrijke rol spelen. De Zweedse overheid steunt uitgaven van kwalitatief goede literatuur door het doen van steunaankopen in een orde van grootte van 1.250 stuks (ongeveer de hele oplage van een niet populair, doch goed boek). Die boeken worden vervolgens tegen aantrekkelijke condities ter beschikking gesteld van 300 assortimentsboekwinkels en de ongeveer 1.000 Zweedse bibliotheken.

3.6. Lezers

Ondanks het niet geringe aantal publicaties dat daarover de laatste tijd is verschenen, die overigens zelden literair van karakter zijn, is het niet te verwachten dat er van de komst van de interne Europese markt een autonome leesbevorderende werking zal uitgaan. Een eventuele aantasting van de leescultuur door een beeldcultuur, die sommigen signaleren, zal wellicht door het schier grenzeloze televisie-aanbod, zoals door de Europese Commissie wordt bepleit, nog verder toenemen. Het secundaire analfabetisme zal door de Europese eenwording niet worden bestreden.

Globaal kan worden geconstateerd dat in de westelijk gelegen lidstaten ongeveer de helft van de Europeanen boeken leest en de andere helft in het geheel niet. Voorzichtig lijkt zich - althans in Nederland - binnen de lezersgroep een scheiding der geesten af te tekenen, waarbij er een kopgroep van veellezers (minstens drie boeken per maand) ontstaat die steeds meer afstand neemt van de achterblijvers die hooguit één à twee boeken per maand lezen.

Er tekent zich steeds duidelijker een kloof af tussen liefhebbers van boeken en degenen voor wie boeken niet meer of minder zijn dan één van de vele media zijn voor informatie en ontspanning. Met name uit deze laatste groep zullen voor een niet gering gedeelte de kopers afkomstig zijn van vooral, of misschien zelfs wel uitsluitend, bestsellers, boeken die en vogue zijn en waarvan tenminste de omslag en de recensie moeten worden gekend om aan het actuele sociale debat mee te kunnen doen. Dat lijkt op zijn minst een partiële verklaring te bieden voor de niet meer zo heel recente ontwikkeling op de literaire markt waarbij een concentratie is waar te nemen van de aandacht op enkele titels en een groot aantal andere, minstens zo belangrijke, titels het met veel minder moet doen.

Het naast elkaar bestaan van homogeniteit en pluriformiteit is een kenmerk van de Europese of misschien wel van de gehele Noordatlantische cultuur, dat op allerlei deel-terreinen is te herkennen. Pieken van kwaliteit krijgen vooral aandacht - en worden dan ook vooral daar aangetroffen - in het meer gespecialiseerde, pluriforme segment.

De interne markt echter zoekt vooral de homogeniteit en stimuleert daardoor de monocultuur en verzwakt de polycultuur. Gelet op de kwantiteiten die in het geding zijn, ziet het ernaar uit dat het lezerspubliek dat in de eerste plaats belangstelling heeft voor het homogene aanbod door middel van de interne markt beter en wellicht ook nog goedkoper zal kunnen worden bediend. Niet alleen doordat buitenlandse boeken ruimer en voordeliger beschikbaar komen, maar ook doordat enkele grote media- en amusement-fabrikanten de markt van de in vertaalde vorm uitgegeven pan-Europese bestseller zullen binnendringen.

Evenals de schrijvers, uitgevers en verkopers staan de lezers van het pluriforme nationale literatuuraanbod zware tijden te wachten. Zeker wanneer de mogelijkheden voor interne subsidiëring inkrimpen, als gevolg van terreinverlies op de bestseller-markt door nationale literaire uitgevers, zal het vrijwel onmogelijk worden het pluriforme literatuuraanbod, een van de wezenlijke onderdelen van een nationale culturele identiteit, in tact te houden. Het "minderheidsboek" zal een flink stuk duurder moeten worden om te blijven worden uitgegeven en verkocht. De prijs van de bestseller zal daarentegen naar beneden worden gedrukt. Niet alleen via prijsconcurrentie tussen uitgevers, maar als er geen oplossing wordt gevonden voor de complicaties over de vaste prijs- misschien ook door prijsoorlogen tussen al of niet tot de boekenbranche te rekenen detailisten. Het pluriforme literatuuraanbod dreigt op den duur uit de markt te worden geprijsd. Aldus hebben schrijvers, uitgevers, verkopers en ook lezers van literatuur weinig reden om reikhalzend uit te zien naar de verdere stappen (op de weg van belleterrie tot bestsellerisme) die in Europa gezet gaan worden na 1992.

BIJLAGE 1

De Commissie Cultuurbeleid en Interne Markt is voor een periode van 4 jaar ingesteld door de Directeur-Generaal voor Culturele Zaken van het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (Instellingsbesluit: DGCZ.U.3775, d.d.28 juli 1988)

De Commissie heeft tot taak:

- het initiëren van oriënterend onderzoek naar de gevolgen van communautaire acties voor de culturele sector;
- het coördineren en begeleiden van onderzoek;
- het naar aanleiding van haar bevindingen formuleren van voorstellen aan de Directeur-Generaal Culturele Zaken.

De Commissie bestaat uit de volgende personen:

Als externe deskundigen:

Dr. H.H.G. Post

R.M. Vrij

Mr. W. Wanrooy

Voor het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur,

Drs. H. Withaar, voorzitter

Mr.drs. S.M. Gimbrère, secretaris

Drs. P.J.C. Mulder

BIJLAGE 2

In het kader van het onderzoek naar de mogelijke gevolgen van de Europese eenwording voor de culturele sector zijn de volgende publicaties verschenen:

- * "De Europese Gemeenschappen en Cultuurbeleid, een juridische analyse" door mr. J.M.E. Loman, prof.dr. K.J.M. Mortelmans en dr. H.H.G. Post (Rijksuniversiteit Utrecht), Zeist, 1989.
- * "Nederlands Cultuurbeleid en de Europese Gemeenschappen, een beleidsverkenning" door drs. B. Tromp, Zeist, 1989.

Voorts zijn onder de verzameltitel "NEDERLANDS CULTUURBELEID EN EUROPESE EENWORDING" de volgende deelonderzoeken verschenen:

- * BOUWKUNST EN MONUMENTENZORG door dr.N.J.M. Nelissen en drs. C.L.F.M. de Vocht
- * MUZIEK EN DANS, door H.O. van den Berg en M. van Gemert
- * LETTEREN, door drs. J. Honout
- * TONEEL, door mr. J. Jong
- * BEELDENDE KUNST, door drs. R. Fuchs
- * FILM, door W. Verstappen
- * AMATEURISTISCHE KUNSTBEOEFENING EN KUNSTZINNIGE VORMING, door H.J.M. Mali
- * MUSEA, door drs. R.J. Willink

*****

